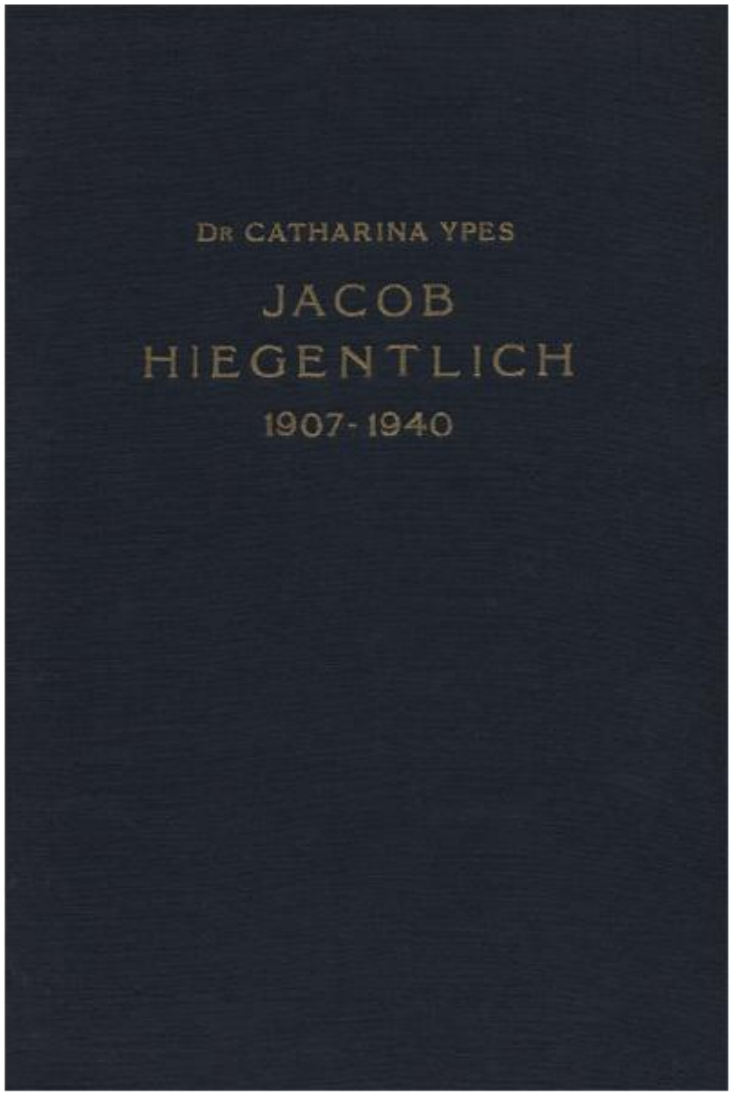

Jacob Hiegentlich

1907-1940. Een joods artist tussen twee oorlogen

Editie Catharina Ypes

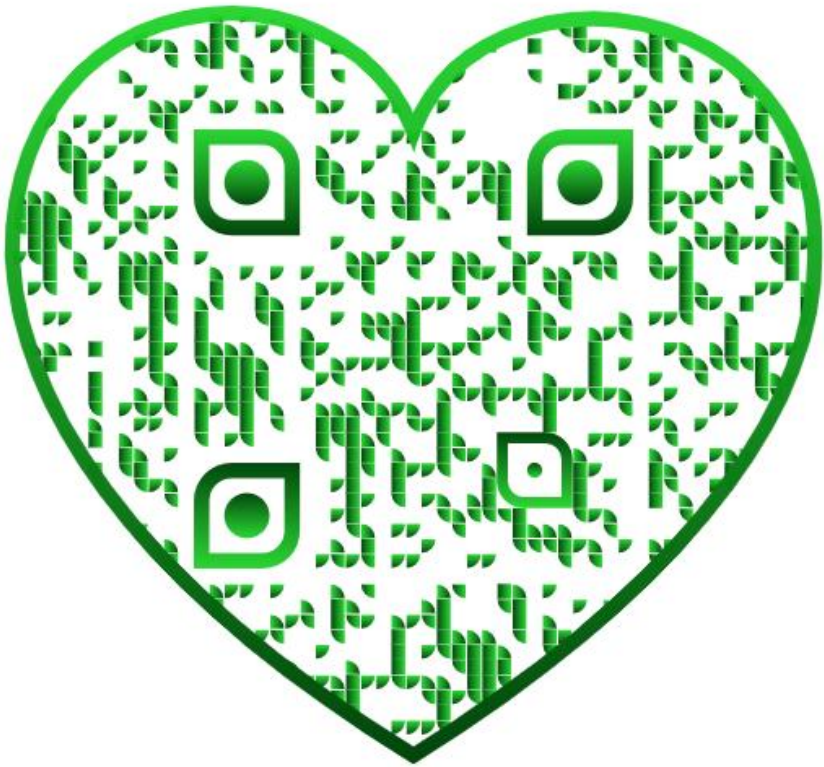

Dr CATHARINA YPES

JACOB HIEGENTLICH

1907-1940

Jacob Hiegentlich

1907-1940. Een joods artist tussen twee oorlogen

Editie Catharina Ypes

Colofon

Dit ebook is gebaseerd op een bestand van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (www.dbnl.org).

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

Jacob Hiegentlich, *1907-1940. Een joods artist tussen twee oorlogen* (ed. Catharina Ypes). L.J. Veen, Amsterdam 1949

Voor de verantwoording en oorspronkelijke paginanummering zie het bronbestand.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland wenst met deze uitgave van een inleiding tot en een bloemlezing uit de werken van de begaafde schrijver Jacob Hiegentlich het feit van het honderdjarig bestaan dier vereniging, opgericht in 1849, op sobere wijze te herdenken. Tevens wil het daarmede een eerbiedige hulde brengen aan de nagedachtenis van de talloze Joden in Nederland, die - als Hiegentlich - slachtoffer zijn geworden van de Naziterreur 1940-1945.

Inleiding

Jacob Hiegentlich behoort tot de Nederlandse schrijvers die in de eerste oorlogsweek afstand hebben gedaan van het leven. Op de avond van de 14de Mei, toen de barbaarse verwoesting van Rotterdam het lot van ons land bezegelde, nam hij vergif in. Enkele dagen bracht hij nog in bewusteloze toestand door, tot hij op Zaterdag 18 Mei 1940 in het Wilhelminagasthuis te Amsterdam overleed. Hij was slechts 33 jaar oud geworden.

Velen die Hiegentlich gekend hebben, zullen hem zich gaarne herinneren: Jaap, later Jacob, met de zangerigheid van het Limburgs in zijn stem, die ook hierdoor een warme klank bezat. Hij kenmerkte zich door grote levendigheid, zowel in zijn spreken als in zijn bewegingen. Een zekere zwier in zijn kleding, een velouren hoed, een bijzondere das, zijn rotting, de bloem in het knoopsgat, schonken hem een artistiek voorkomen. De mond met de zware lippen overheerste sterk in zijn gezicht, maar de tinteling van zijn heldere ogen achter de grote bril vormde een spiritueel tegenwicht, evenals het hoge voorhoofd met het blonde haar. Hoe gul en opgewekt kon hij zijn vrienden bij een bezoek tegemoet treden! Urenlang met hen spreken over dichters en schrijvers, over de politieke stromingen en de Joodse problemen, - het was de lust van zijn leven! Hij toonde zich goedhartig van aard en bezat een spontane vriendelijkheid, die velen onmiddellijk voor hem innam. Toch kon hij zich door de felheid van zijn temperament ook buitengewoon scherp uiten, zowel in gesprekken als in hetgeen hij schreef. Hij was meermalen zeer subjectief en altijd tot het meest radicale standpunt geneigd, doch hield voet bij stuk in zijn strijd voor recht en vrijheid op ieder gebied.

Hiegentlich werd op 30 April 1907 te Roermond geboren. Zijn vader, S. Hiegentlich, was grossier in confectiegoederen en tevens een der notabelen van de kleine Joodse gemeente in die stad. In het gezin, dat vier zoons en één dochter rijk was, heerste een goede geest, waartoe vooral de moeder, Rosalie Egger, het hare bijdroeg, tot zij in 1927 overleed. Jacob heeft steeds een grote verering voor haar gekoesterd, zoals hij ook later sterk gehecht bleef aan zijn naaste familie. Vooral met zijn broer Joseph, die zich als advokaat in Amsterdam had gevestigd, onderhield hij altijd levendig contact.[1]

Zijn jeugd in Limburg heeft vele indrukken bij hem achtergelaten, die voortdurend in zijn werk herschapen worden. Hij leefde daar in een

kleine, typisch-Katholieke provinciestad van het Zuiden, waar hij opgroeide, in een verwarrend mêlé van Rooms en Joods gebeuren', zoals hij dit zelf heeft gekenschetst. De gehele atmosfeer van de stad maakte hem vertrouwd met het Katholicisme. Hij zat als Joodse jongen te midden van uitsluitend Roomse klasgenoten. Zijn gymnasiale opleiding ontving hij enige jaren aan het Bisschoppelijk College van Roermond, welks Prefect, evengoed als de Opperrabbijn, het huis van de Joodse industrieel naast de Kathedraal bezocht.

Deze feiten belichten enigszins de gemoedelijkheid, die het Limburgse Katholicisme kenmerkt. Ook het Jodendom heeft in onze Zuidelijke provincies nooit het strenge, dogmatische karakter getoond, dat zich soms in de Hollandse steden openbaart. Verder is de vrijzinnigheid van het Jodendom in Limburg, in het begin van deze eeuw, mede veroorzaakt door de invloed van liberale stromingen uit Duitsland, waar moderne rabbijnen met de oude tradities hadden gebroken. Ook de vader van Hiegentlich was bereid zich te assimileren aan het omringende milieu, maar de Joodse opvoeding van de kinderen werd toch niet verwaarloosd.

Hiegentlich was tamelijk vroegrijp in zijn ontwikkeling en schreef reeds als jongen wat proza en poëzie. Met een aantal kunstminnende vrienden stelde hij verschillende blaadjes samen en voerde toneelstukken op. Na zijn schooljaren - Hiegentlich bleef verstoken van het einddiploma-gymnasium, daar hij op zeer slechte voet stond met de wiskunde - besloot hij, ook op aandringen van zijn vader, zich te bekwamen voor een acte, die hem een maatschappelijke loopbaan kon ontsluiten. Hij koos de studie voor Middelbaar Nederlands. De kennismaking met talrijke werken uit verschillende literaturen was een rijk genot voor hem. Hij verwierf de verlangde acte op 17 November 1930, wat een grote voldoening voor hem was, want het besef van zijn mislukking als gymnasiast had hem diep gehinderd.

In verband met zijn letterkundige studie had Hiegentlich Roermond verlaten en zich te Amsterdam gevestigd, om aldaar colleges aan de Universiteit te volgen. In de hoofdstad moest nu de jonge Limburger in vrijheid zijn weg zoeken. Hij was dit nieuwe bestaan reeds genaderd met tegenstrijdige gevoelens in de ziel: enerzijds de hartstochtelijke wil om te leven, ook met de zinnen, anderzijds de vage angst voor de onbekende, grote wereld, zoals veel romantische naturen die kennen, - angst, die dikwijls wordt verborgen onder bravoure of grillig gedrag.

Dit is niet het enige conflict, dat Hiegentlich nooit volledig zou overwinnen. Er waren meer trekken in hem, die de opbouw van een

harmonische persoonlijkheid remden, b.v. de strijd tussen een scherpe zinnelijkheid, die de traditionele moraal verwierp, en een intense drang naar bewust-geestelijk leven; enerzijds de hang naar eenzaamheid, anderzijds het verlangen een rol te spelen bij en voor de mensen, want ten dele was hij een zachte, schuwe dromer, tot zwaarmoedigheid geneigd, ten dele een 'artist', die graag zijn omgeving versteld liet staan van zijn exorbitante ideeën.

In het grote-stadsleven pocht hij zijn vrienden vooral onder kunstenaars en bohémiens. Hij, die zich had losgemaakt van het burgerlijk milieu in zijn ouderlijk huis, voelde zich bekoord en geboeid door het losse, het romantische, het vrije in hun levenswijze. Hij was een trouw bezoeker van de 'Reynderskring', waarvan de bentgenoten zich destijds in het bekende café op het Leidseplein verzamelden, om eindeloos te discussiëren over artistieke en erotische onderwerpen.

Toch leefde in Hiegentlich ook een intens verlangen naar meer ideëel contact met gelijkgezinden. Deze kerngezonde zijde van zijn persoonlijkheid vond voedsel in het Zionisme, dat juist tussen 1925 en 1935 onder de Joodse studenten vele geestdriftige aanhangers telde. Ondanks de gemoedelijkheid van het Katholicisme in zijn Limburgse geboortestad en ondanks de liberale geest in zijn ouderlijk huis had Hiegentlich toch reeds in zijn jongensjaren te kampen met conflicten, die voortsproten uit zijn Joodse origine, - een punt, waarop hij uiterst gevoelig was. Het leven in de provincie kweekt vaak in de jeugd minderwaardigheidscomplexen bij Joodse figuren. Men denke slechts aan Carry van Bruggen en haar broer. Bij Hiegentlich leidde het verlangen om zich van zijn oude inferioriteitsgevoelens te bevrijden na zijn vestiging in Amsterdam eveneens tot een zeer fel individualisme. Op geloofsgebied kwam dit ook aldus tot uiting: hij durfde nu zijn Jood-zijn krachtig naar buiten te laten spreken en sloot zich aan bij de Nederlandse Zionistische Studenten-Organisatie. Waarschijnlijk werd hij ook geboeid dooi het jeugdig en vurig élan van het Zionisme in die jaren: het opstandig verzet tegen de traditie, het opbloeiend zelfbewustzijn van de jonge Joodse intellectuelen, hun kameraadschap, gedragen door het ideaal.[2]

Sinds 1932 was Hiegentlich als leraar verbonden aan het Theosofisch Lyceum 'Drafna' te Naarden. Over het algemeen trok het onderwijs hem niet bijzonder aan. De schoolsfeer harmonieerde weinig met de neigingen van zijn kunstenaarsnatuur. Bovendien had hij, individualist van aanleg, nooit gevoeld voor het klasse-systeem, dat hem reeds uit zijn eigen jeugdjaren zeer antipathiek was. Sedert het einde van 1935 heeft hij zich uitsluitend aan zijn letterkundig werk gewijd.

Waarschijnlijk kon op den duur echter het ‘on-burgerlijke’ leven hem evenmin bevredigen. Ook de kloof tussen hetgeen hij verlangde en hetgeen hij bereikte, moet Hiegentlich dikwijls met onvoldaanheid hebben vervuld. Hij verwierf zich immers geen vooraanstaande plaats tussen de jonge letterkundigen van zijn tijd; de kritiek was hem aanvankelijk zelden goed gezind.

Wat zijn verhouding tot het Zionisme betreft, door zijn sterk individualistische aanleg bleek het moeilijk voor hem, zó volkomen op te gaan in het collectieve ideaal als vele Joodse intellectuelen dat konden doen. Bovendien streed het ‘nationalisme’ van de Zionistische beginselen in zekere zin met zijn eigen geesteshouding, die veeleer op de algemeen-Europese cultuur was georiënteerd.

Bij deze persoonlijke conflicten kwamen de politieke noden, die het decennium vóór de Tweede Wereldoorlog hebben verontrust. Het fascisme won veld; de geest in Duitsland ontwikkelde zich tot een fatale bedreiging en een gevaar voor geheel Europa; de N.S.B. werd machtiger; het antisemitisme stak de kop op, ook binnen onze grenzen. Het waren niet alleen de angsten van zijn Joodse volk, die hem kwelden: hij was ook bekommerd om de vernietiging van alle persoonlijke vrijheid, om de dreigende ondergang van de cultuur in Europa. Zijn boeken en artikelen getuigen, hoe fel de noden van zijn tijd hem gemarteld hebben en hoe weinig hij ten slotte meer aan het geluk geloofde of op de toekomst vertrouwde. Hij leefde voortdurend in conflict met zijn tijd. Juist dit maakt hem echter tot een representatieve figuur voor het tijdvak tussen 1930 en 1940. Hij vertegenwoordigt, evenals Menno ter Braak, een generatie van jonge intellectuelen en kunstenaars, die lijden door de gedachte, dat de wereld ‘onbewoonbaar’ wordt voor allen die de rechten van de geest en de ziel willen handhaven boven de dictatuur van bruut geweld en de Germaanse heilsleer.

Verschillenden van hen hebben een einde gemaakt aan hun leven, toen de Duitse inval een feit was geworden. Nu er enige jaren zijn verlopen sindsdien, begrijpen wij, dat men deze daad niet uitsluitend als een gevolg van de genoemde gebeurtenis behoeft te beschouwen. Dat zij afstand deden van het leven is tevens een getuigenis, hoe zeer zij gedesillusionneerd waren en wanhoopten aan de toekomst van de gehele Europese beschaving. Aldus krijgt ook de dood van Jacob Hiegentlich een symbolische betekenis: de tragische ondergang van een generatie, die tussen twee oorlogen een smartelijk bestaan heeft geleid.

Met Hiegentlich's vestiging in Amsterdam begon feitelijk de periode van zijn ruime, geestelijke ontplooiing. Literatuur, politiek en de Joodse

vraagstukken werden een ware hartstocht voor zijn veelzijdige belangstelling en zij bouwden een rijk geschakeerd gevoelsleven in hem op. Hoe hij Amsterdam ook liefhad, hij bleef toch altijd de Limburger, die zich thuis gevoelde in de intimiteit van een landelijke omgeving en daarom idealiseerde hij zijn jongensjaren in het Zuiden. Enkele van zijn mooiste novellen spelen in Limburg. Tot de beste hoofdstukken uit zijn romans behoort vaak het begin, wanneer hij in bepaalde figuren zijn eigen jeugdherinneringen weergeeft. Deze zijn steeds een zuivere bron van inspiratie voor hem gebleven, al bestaat er ongetwijfeld ook een ‘literaire’ inslag bij dit idyllisch herdenken van zijn Joodse jeugdmilieu, waaraan de invloed van Carry van Bruggen en Jacob Israël de Haan niet vreemd kan zijn.

Wij zagen reeds, dat Hiegentlich's politieke belangstelling voor het Jodendom hem ook tot een aanhanger van het Zionisme had gemaakt. Van zijn enthousiasme voor dit ideaal getuigt zijn ‘Oproep aan de Joodsche studenten’ (Hatikwah, Oct. 1929, p. 4; Baderech, Herfst 1931). Hieruit blijkt, dat hij sterk de verantwoordelijkheid van de jonge Joodse intellectuelen besefte, toen het ging om de toekomst van hun volk. Hij zelf koos de meest extreme en militante richting in het Zionisme: het z.g. Revisionisme, dat door Jabotinsky was gegrondvest. Hiegentlich publiceerde een ‘Revisionistische oproep’ (De Joodsche Wachter, 18 Oct. 1929, p. 274), waarin de oprichting van een aparte revisionistische groep in de Nederlandse Zionistenbond werd geëist. Deze is toen inderdaad tot stand gekomen.

Niet alleen op politiek, maar ook op cultureel gebied was Hiegentlich typisch Joods-georiënteerd. Graag verdiepte hij zich in de auteurs uit onze letterkunde, wier werk een uitgesproken Joods karakter draagt. Het beste voorbeeld is zijn grote sympathie voor Jacob Israël de Haan en zijn poëzie, waarin de Joodse ziel met ontroerende, smartelijke accenten wordt vertolkt, evenals in de boeken van zijn zuster, Carry van Bruggen. Haar herdenkt Hiegentlich in een opstel, waaruit blijkt, hoe zeer hij haar moedig en eerlijk werk op de juiste waarde schat (De Joodsche Wachter, 25 Nov. 1932, p. 230). Elders prijst hij de novellen van deze schrijfster, die hun lyrische stemming ontlenen aan de liefdevolle jeugdherinneringen (Den Gulden Winckel, Febr. 1940, p. 80).

Over Jacob Israël de Haan spreekt Hiegentlich in zijn artikelen over de Joodse figuren uit onze literatuur (De Joodsche Wachter, 30 Mrt 1928, p. 73; Ha 'Ischa, Mei 1933, p. 86). Daarin analyseert hij de tragische gespletenheid, die deze Joodse mens heeft gekweld, maar hem ook zijn brandende poëzie inspireerde. Fel bestrijdt hij Arnold Zweig, wanneer deze in zijn biografie van De Haan (‘De Vriendt kehrt heim’) de

dichter als een listig man voorstelt, terwijl hij juist een open en eerlijk mens is geweest, die noch zijn zonden, noch de wroeging daarover ooit verborgen hield (De Joodsche Wachter, 30 Dec. 1932, p. 256).

Hiegentlich moet De Haan zelfs bewust of onbewust tot voorbeeld hebben gekozen, waartoe een zekere verwantschap in aanleg en neigingen misschien te gereder aanleiding heeft gegeven. Ook bij hem openbaart zich - mogelijk als tegenwicht tot een minderwaardigheidsgevoel, dat met zijn Joodse afkomst kan samenhangen - de wil tot protest, het opzettelijk demonstreren of voorwenden van onverschilligheid voor de conventie en de gangbare moraal, o.a. op sexueel gebied.

Bij zijn belangstelling voor de buitenlandse letterkunde doet zich een dergelijk geval voor: daar is het Heine, met wie hij zich in zijn verbeelding zo gaarne vereenzelvigt. Er bestaan inderdaad typische punten van overeenkomst, vooral wat hun jeugdmilieu betreft. Beiden waren gesproten uit een gegoede Joodse familie, die in een volkomen Katholieke omgeving leefde, respectievelijk Rijnland en Limburg, - streken, die tevens grensgebieden zijn, waar Duitse en Franse cultuur elkaar ontmoeten. Reeds als jongen had Hiegentlich de lyricus van het ‘Buch der Lieder’ met grote overgave gelezen, zoals uit zijn eigen jeugdpoëzie blijkt, maar langzamerhand werd hij zich een dieper verwantschap met deze dichter bewust: beiden gevoelden zich sterk gebonden aan hun Joodse volk, maar zij leden juist daardoor aan conflicten, die voortvloeiden uit hun positie als Jood. Ook bestond er voor Hiegentlich misschien enige overeenkomst tussen zijn eigen felle onvrede met zijn tijd en Heine's kritiek op de geexalteerde nationalistische stromingen tijdens de Romantiek in Duitsland.

Er zijn meer auteurs, in wie hij zich bij voorkeur verdiepte, daar hun werk zich ook bezighoudt met de Joodse problematiek, b.v. Marcel Proust en Siegfried van Praag. In de kunst van Proust wijst hij trekken aan, die hem typisch-Joods voorkomen: het scepticisme, het soms schijnbaar-chaotische, de belangstelling voor bijzondere erotische vraagstukken. Door Proust is bij hem ook de opvatting versterkt, hoe de mens verschillende ‘ik-heden’ in zich draagt, die soms beurtelings als een geheel aparte ‘persoonlijkheid’ kunnen opdoemen. Bij Hiegentlich zelf openbaren zich inderdaad dergelijke sterk wisselende aspecten van zijn innerlijk wezen; hij vond zichzelf als het ware ‘bevestigd’ in de vermelde ideeën van Proust. Invloed van deze denkbeelden is aan te wijzen in de hoofdfiguren uit Hiegentlich's romans, die meestal een eigenaardig vlottend karakter bezitten. Ook de losheid van zijn stijl en compositie heeft hij zelf wel verdedigd met een beroep op het chaotische element,

zoals Proust dat in de wereld en in de menselijke ziel waarneemt.

Eveneens bij Siegfried van Praag richt Hiegentlich zijn aandacht vooral op de uitbeelding en analyse van Joodse problemen. Als kenner van de Joodse geest en psyche heeft Van Praag ongetwijfeld bijgedragen tot de vorming van Hiegentlich; in zijn uitgebreide oeuvre is immers zeer veel te vinden over Joodse typologie, de invloed van ghetto, ballingschap en rassenhaat, de Joden in hun verhouding tot literatuur, muziek, enz. - alle juist zulke onderwerpen, die zowel de Zionist als de artist in Hiegentlich sterk hebben geboeid, zoals uit zijn eigen geschriften blijkt. De kritieken waarin Van Praag Hiegentlich's boeken bespreekt, bewijzen hoe zeer hij van zijn kant het letterkundige talent van zijn jongere vriend waardeerde en hem hoogschatte als strijder voor de Joodse zaak. Uit beider geestelijke samenwerking ontstond indertijd een studie over de Joodse auteurs in onze literatuur, waarvan het manuscript echter verloren is gegaan.[3]

Het ligt voor de hand, dat een uitgesproken kunstzinnige natuur als Hiegentlich, die aanvankelijk zelf schildersaspiraties had gekoesterd en vele vrienden onder de schilders telde, ook de stromingen op picturaal gebied met aandacht volgde. Chagall spant de kroon voor hem, over wie hij een voortreffelijk artikel heeft geschreven (De Joodsche Wachter, 16 Febr. 1940, p. 43). Hij kenschetst hem hierin als een Joodse Pallieter, die alles wat het leven hem schenkt blij aanvaardt en dan in zijn uitbundige kunst naïef en spontaan dan 's levens volheid getuigt met al de gloed van zijn bloedwarme kleuren. Juist het exuberante van deze Russische kunstenaar treft Hiegentlich weer als een openbaring van de Joodse ziel.

Merkwaardig is, dat hij steeds meer opging in de politiek van zijn tijd. Hij protesteerde hartstochtelijk tegen de fatale stromingen, welke zich in die jaren lieten gelden: de N.S.B., met het antisemitisme en de blinde propaganda voor de beginselen van het Nationaal-Socialisme. Ik noem van zijn polemische opstellen: ‘De nuttelоosheid der argumenten’ (De Joodsche Wachter, 1 Sept. 1933, p. 180), ‘Het woord’ (idem, 5 Oct. 1934, p. 303), ‘Van de veranderingen’ (idem, 17 Febr. 1939, p. 47). Zijn Joodse gevoelens en zijn liefde voor de Europese beschaving maakten hem dus tot een strijder, hoewel hij van nature geen man van maatschappelijke beginselen was en als artist juist de kunst om de kunst voorstond. Zijn voorkeur gaat immers duidelijk uit naar schrijvers, die de literatuur om haar eigen schoonheid hebben liefgehad.

Aldus zag hij reeds in zijn jongensjaren met grote bewondering op tot Willem Kloos, van wiens lyrische poëzie een machtige bekoring kan uitgaan op jonge, gevoelige mensen, voor wie het is, of zij in die verzen de stem van hun eigen verlangen en eenzaamheid horen zingen.

Hiegentlich getuigt hiervan in zijn gedicht, dat verschenen is, toen Kloos werd gehuldigd bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag (De Nieuwe Gids 1929 I, p. 590).

Veel dieper was echter zijn verering voor een andere aestheet in onze literatuur: Couperus. Tot zijn jeugdwerk behoort reeds een bloemlezing ‘Werk van Louis Couperus’ (1929), die hij samen met Dr A.J. de Jong heeft uitgegeven en waarvan hij de Inleiding samenstelde. Zijn opvattingen over deze auteur komen echter beter tot uiting in zijn ‘Aantekeningen bij 't lezen van Louis Couperus’ (Levende Talen 1936, p. 227). Deze lijken mij belangrijk, daar Hiegentlich hierin ook de invloed van Wagner op de Tachtigers, o.a. bij Kloos en Van Deyssel, aan de orde stelt; Couperus echter drijft juist ironisch de spot met de ‘Teutoonse kunstenaar’. Ook Hiegentlich's kritiek op de biografie door Henri van Booven: ‘Leven en werken van Louis Couperus’ (De Nieuwe Gids 1934 I, p. 386) bevat interessante passages, die tevens illustreren, wat hij liefhad in Couperus: zijn individualisme, de verfijnde zinnelijkheid en bovenal het ‘on-burgerlijke’ in deze schrijver, die onder zijn luchthartige, weinig-Hollandse bravoure zoveel weemoed verborg. Hiegentlich vereenzelvigt zich in zijn verbeelding weer enigszins met de meester die hij bewondert. Mogelijk was hij hiertoe ook geïnspireerd door Couperus' werk ‘Metamorfoze’, waarin dit identificatieproces van ziel en geest zo treffend is uitgebeeld.

Hoe stond Hiegentlich tegenover de auteurs van zijn eigen tijd? Zijn mening over hen is te vinden in enkele artikelen, waarin hij de letterkundige arbeid van zijn tijdgenoten kritisch beschouwt: ‘Kort geding tegen de “Jongeren”’ (De Nieuwe Gids 1931 I, p. 615), ‘De Jongeren schrijven romans’ (idem, 1932 I, p. 405) en ‘Afscheid van Forum’ (idem, 1936 I, p. 408). In het eerste opstel constateert hij, dat onze poëzie een zekere verarming en verschraling heeft ondergaan, tengevolge waarvan dikwijls een geforceerde richting triomfeert. Evenzo beweert hij in het tweede artikel, dat het proza zich kenmerkt door gebrek aan oorspronkelijkheid. Uiterst scherpe kritiek wordt geleverd op het werk van verschillende auteurs. Een eigenaardigheid van deze beide opstellen is, dat zij in een hatelijke, sarcastische toon zijn geschreven. Wat hiervan ook de oorzaak mag wezen, geest en inhoud demonstreren, dat Hiegentlich zelfs op letterkundig gebied in conflict met zijn tijd heeft geleefd.

Het artikel ‘Afscheid van Forum’ lijkt mij het best geslaagd van de drie. Het toont duidelijk schrijvers sympathie voor de groep van de Forum-mannen. Hij waardeert de rationele opvattingen, die zij voortdurend in hun tijdschrift hebben verkondigd, en spreekt met

geestdrift over hun onversaagde strijd tegen alles wat frase is, verwaterd idealisme of bekrompen chauvinisme. Dit opstel bevat uitnemende karakteristieken van het werk van Ter Braak en Du Perron. Hiegentlich besefte reeds, hoe de betekenis van Forum bovenal bestaat in de verbeten strijd tegen de stromingen van de tijd, in het pleidooi voor de waarde van de menselijke persoonlijkheid, - een strijd, die echter meer op politiek en cultureel dan op zuiver letterkundig gebied ligt.

Uit Hiegentlich's verhouding tot de buitenlandse literatuur blijkt, dat zijn grote liefde de Franse letteren gold en wel in de eerste plaats Baudelaire, die hij reeds in zijn jongensjaren vurig bewonderde. Een typische reflex hiervan vindt men in een der hoofdstukken uit zijn roman ‘Onbewoonbare wereld’. Twee gymnasiasten bekennen elkaar daarin hun hartstocht voor de poëzie en in het bijzonder voor de lyriek van de genoemde Franse dichter, die zij in hun eigen verzen trachten na te volgen. (Zie p. 93 en p. 106 van de roman). Het zijn vooral de decadente thema's, die hen dan boeien: de walging na het genot, de zelfmoord, het beeld van een verdorven doch bekoorlijk Parijs als oord van wellust en verwording. De episode uit die zelfde roman waarin de liefde van de hoofdpersoon Ludo voor een negerin van Montmartre wordt beschreven, schijnt geïnspireerd door de Vénus noire van Baudelaire. Ook in de poëzie van Hiegentlich klinken soms echo's van ‘Les fleurs du mal’, b.v. in ‘Taedium vitae’ (De Nieuwe Spectator, Sept. 1931, p. 27) en ‘De verheven débauché spreekt’ (Helikon 1938, p. 113). Het eerstgenoemde lied bezingt, hoe bronst en spleen, leven en dood, onderworpen zijn aan het eeuwige rythme van worden en vergaan, gelijk de seizoenen, - een gedachte, die de ziel met matheid en melancholie vervult. Door rijn geest is dit vers verwant aan de Franse ‘fin-de-siècle’.

In later jaren scheen Baudelaire enigszins op de achtergrond te geraken bij Hiegentlich. Toen verdiepte hij zich meer in Proust, over wie reeds boven is gesproken (p.18) en Gide. Hij werd gefascineerd door de onbevangen openhartigheid van deze laatste schrijver, wie men zo dikwijls cynisme of immoraliteit heeft verweten. Gide echter zoekt geen ‘oplossing’ van de levensverschijnselen: hij registreert slechts de instincten van de mens in al hun primitiviteit en grillige veelvoudigheid. Het ‘libertijnse’ in deze opvatting trok Hiegentlich aan, want enerzijds was hij uit moreel protest een weerbaar polemicus, bekommerd om de ontwikkeling van de cultuur en de maatschappij, doch anderzijds bleef hij de geboren romanticus en individualist, die in zijn kunst en leven niet door vaste normen gebonden wil zijn. Deze beide aspecten van zijn persoonlijkheid vinden wij terug in zijn letterkundig werk, waarvan thans een overzicht moge volgen.[4]

Het jeugdwerk van Hiegentlich, gerekend tot 1930, toen hij 23 jaar oud was, bestaat uit een bundeltje Duitse verzen: 'Die rote Nacht' (1923), een realistische roman over het Limburgse leven: 'Het zotte vleesch' (1925), een toneelstuk: 'Gaat u zitten' (opgevoerd in 1927) en een bloemlezing uit het werk van Louis Couperus (1929), die boven reeds is vermeld.

In het zestal Duitse verzen - echte puberteitspoëzie van een vroegrijpe jongen - is enige invloed van de lyriek van Kloos en Heine te bespeuren, doch verder hebben deze gedichten weinig betekenis.

De roman 'Het zotte vleesch' gaf Hiegentlich op zeventienjarige leeftijd uit onder de Portugees-Joodse schuilnaam: 'David Jozua de Castro'. Inhoud, stijl en taal van deze streekroman (met illustraties van Jules Rummens) zijn uit de school van het Naturalisme, dat de jeugdige auteur had leren kennen rechtstreeks door de Franse literatuur, maar ook door de Tachtigers en het werk van Querido. De hoofdpersoon is Peter Wiranowitsj, een jong schrijver. Couleur locale krijgt het boek door de uitbeelding van de Limburgse mijnwerkers en de vrouwen uit hun leven. In Peter zijn trekken van Hiegentlich zelf weergegeven, zoals ook de beschrijving van diens voorkomen (p. 11) enigszins een zelfportret is. Peter is een gevoelige, dromerige jongeman, literair begaafd, impulsief in zijn zinnelijkheid, tamelijk onevenwichtig. Na een liefdesgeschiedenis die hem teleurstelt, verlaat hij Limburg en vestigt zich in Amsterdam.

Het toneelspel 'Gaat u zitten' is door de Leuvense studenten bij een lustrum gespeeld, onder leiding van de schrijver zelf en van een Vlaamse regisseur, Lode Plaum. Het is een 'klownesk spel', waarin verkondigd wordt, dat de kunstenaar niet langer buiten de samenleving mag staan, maar de profeet moet zijn van een nieuwe, betere wereldorde. Hier verdedigt Hiegentlich dus het beginsel van de gemeenschapskunst,- een kleine triomf van het Expressionisme!

Het aantal gedichten, dat hij heeft gepubliceerd, is niet groot. Tot zijn beste verzen behoren de volgende: 'Kerstmis in de bar' (Elsevier 1930 I, p. 275), een sonnet, waarin teder en schrijnend het verborgen leed is gepeild van de levensgenieters, wier hart wordt gemarteld door eenzaamheid en verlangen, en dan het 'Sonnet' (Helikon 1932, p. 10), geinspireerd door de figuur van Tadzio, de schone, mysterieuze knaap uit 'Der Tod in Venedig' van Thomas Mann. Hiegentlich bouwt zijn gedicht op het contrast tussen het beeld van Tadzio, wanneer hij de vreugden van het tennisspel geniet, en later, in de avond, wanneer zijn zwaarmoedigheid hem in de brand der golven lokt.

De novelle heeft hij gaarne beoefend. Zijn eerste werk van meer betekenis is dan ook een bundeltje met een zevental verhalen: 'Het

vochtige park' (Maastricht, A.A.M. Stols, 1935). Reeds de titel is verdienstelijk gekozen. Hij kan ons de zwoelheid van de lente-atmosfeer suggereren, het prille verlangen, dat het bloed feller doet kloppen, maar ook de geur van rottende bladeren, - het vergaan, in de tedere melancholie van herfstnevels en wazige takken boven vochtig gras. Aldus bewegen de motieven in deze bundel zich bijna uitsluitend rondom die beide polen: de hunkering van het mensenhart en het sterven van alle illusies in weemoedige onvervuldheid.

Het verhaal 'Mirjam' bevat karakteristieke thema's: het Limburgse leven in een kleine stad en dan de positie en ervaringen van enkele Joodse mensen in dit milieu. De schets 'Hoe het gaat', in zijn beknoptheid een waar juweeltje, beschrijft de machteloze ontgoocheling van een kinderlijk vrouwtje, dat bitter in haar huwelijk is teleurgesteld, - een sober relaas van schrijnend levensleed. In de overige verhalen uit 'Het vochtige park' treden vooral artisten en bijzondere vrouwenfiguren op.

De verdere novellen, die Hiegentlich heeft geschreven, zijn gepubliceerd in verschillende tijdschriften, maar nooit gebundeld verschenen. Vaak toont hij hierin een scherp waarnemingsvermogen en een zuivere psychologische intuïtie. Wat de inhoud aangaat, heeft hij het in zeer verschillende richtingen gezocht. Er zijn magazine-stories bij, maar ook schetsen met meer diepgang, waarin de karakters en het milieu verdienstelijk zijn geschilderd. Wij vinden luchtige, humoristische geschiedenissen naast verhalen over mensen die gekweld worden door allerlei angsten en complexen. Enkele van zijn beste novellen wil ik hier noemen.

Fijne psychologische trekken bevat 'Op zoek naar wodka' (De Nieuwe Gids 1933 I, p. 41). Aardige humor is bereikt in 'De bontjas' (Nederland 1934 I, p. 185). 'Vlucht uit de vrouwenwereld', in 1939 door de redactie van Elsevier aanvaard, doch nooit geplaatst,is boordevol met Freudiaanse dromen en motieven, maar het verhaal geeft uitstekend weer, hoe een sombere, eenzame jeugd bij een gevoelig, overprikkeld kind de oorzaak kan worden van innerlijke verscheurdheid in de volwassen jaren. De mooiste novellen zijn dikwijls die, waarin met zachte weemoed de levenstragiek is uitgebeeld in de ziel van eenvoudige mensen: 'Camisole de force' (De Nieuwe Gids 1937 II, p. 527), 'De aarzelende' (Nederland 1937 II, p. 906) en 'Regen' (De Nieuwe Gids 1938 II, p. 61). De omvangrijkste novelle is 'Provincie' (De Stem 1940 II, p. 1104, door de redactie bij wijze van 'In memoriam' nog inhet eerste oorlogsjaar geplaatst). Deze schets speelt in een kleine Limburgse stad en beschrijft de trieste ondergang van een dokter, wiens praktijk en

huwelijk tot een volslagen desillusie leiden.

Thans iets over de romans, die wij van Hiegentlich bezitten. Deze hebben in de eerste plaats betekenis als reflex van het tijdvak kort voor de Tweede Wereldoorlog, daar zij de politieke stromingen weerspiegelen, die het decennium van 1930-1940 beheersten. In 1937 verschijnt 'Onbewoonbare wereld', dat wel geen historische documentatie inhoudt, maar op vaak rake wijze de sfeer in en rondom de N.S.B. beschrijft, vooral de opkomst van de Beweging, de propagandamethodes, het antisemitisme. De hoofdpersoon is Ludo van Thorn, een kunstzinnig aangelegde, maar zeer onevenwichtige jongeman. Uit liefde voor recht en waarheid vormt hij het plan zijn vader te doden, daar hij deze als redacteur van het tijdschrift van de Beweging verantwoordelijk acht voor het verspreiden van anti-Joodse en nazistische denkbeelden. Het verhaal eindigt echter met de zelfmoord van Ludo, wiens begrafenis evenwel door de partij listig tot een grandioze demonstratie wordt gemaakt. Door de beschrijving van Ludo's geestelijke nood wil Hiegentlich aantonen, hoe 'onbewoonbaar' de wereld is geworden voor zachte, gevoelige mensen, die te gronde gaan door het wreed geweld van materialisme en nationalisme. In dit boek belicht hij eveneens de dreiging van het antisemitisme, dat met de groei van de nieuwe Beweging aan macht en invloed won.

Ook de hoofdpersoon uit 'Schipbreuk te Luik' (1938), Alex Moser, ondergaat fel de angst om de nieuwe, gevaarlijke stromingen. Niet alleen is hij ten zeerste bekommerd om het lot van zijn Joodse volk, na alles wat er reeds in Duitsland is gebeurd, maar ook lijdt hij als intellectueel door zijn bezorgdheid om de toekomst van de gehele Europese beschaving, waarvan hij de vernietiging door het Nationaal-Socialisme reeds voorziet. Hiegentlich heeft in deze figuur veel van zijn eigen innerlijk leven uitgebeeld: zijn jeugd in Limburg, de vewreemding van Duitsland door het Nazisme, en vooral zijn persoonlijke reacties op de stromingen van de tijd.

'Met de stroom mee', dat posthuum is verschenen in 1946, bevat het levensverhaal van de toneelspeler Lode Wolff, een man met onmiskenbare talenten, maar met een koud, eerzuchtig karakter en een zeer opportunistische levenshouding. In zijn moreel verval leent hij zich er toe, agent provocateur van de Gestapo te worden in Vlaanderen. Hiegentlich toont uitstekend aan, hoe dergelijke zwakke en beginselloze, doch heel ijdele figuren als het ware voorbestemd zijn om de prooi te worden van misdadige politieke richtingen, die juist hierop speculeren.

Er bestaat verder nog in handschrift een roman, 'Taboe' getiteld, waarin het leven wordt beschreven van een jongeman, Emile Moser, die

zich gevoelens van liefde voor zijn zuster bewust wordt. Wat er omgaat in deze jonge dichter is zuiver getekend: conflicten bij de ontleding van zijn dieper zelf, zijn verhouding tot andere mensen en tot de maatschappij, de strijd om de levensproblemen. In Emile heeft Hiegentlich veel van zijn eigen zielservaringen als jong artist geprojecteerd. Evenals sommige van zijn novellen is deze roman echter topzwaar van de psycho-analyse.

Overzien wij zijn romans globaal, dan mogen wij vaststellen, dat zij een protest tegen zijn tijd inhouden, een roep om humaniteit, in tegenstelling tot de barbaarse aspiraties van de Hitler-Kultur. Zij bevatten een pleidooi voor de onmaatschappelijken, de dromers, de kunstenaars en alle anderen voor wie deze wereld van winstbejag en massadressuur - een wereld zonder schoonheid, vreugde en goedheid - een obsessie wordt.

De hoofdpersonen uit de genoemde boeken tonen vaak sterk verwante eigenschappen onderling. Het zijn artistieke naturen, maar zij bezitten weinig energie en geen geschiktheid voor de praktijk van het leven. Meestal zijn hun wel bepaalde talenten ten deel gevallen, doch door hun emotionele aard en hun gebrek aan innerlijk evenwicht bereiken zij geen normale ontplooiing hiervan. Hun conflicten met de maatschappij en met hun tijd zijn vaak een weerspiegeling van Hiegentlich's eigen ervaringen en daardoor tonen zij ons de tragische zijde van zijn bestaan in een tijdperk zonder harmonie.

De compositie van zijn romans is lang niet onberispelijk. Vele hoofdstukken zijn wat fragmentarisch; enkele bestaan hoofdzakelijk uit reeksen herinneringsbeelden, impressies, grillige uitweidingen, afgewisseld door beschrijving en dialoog. Vooral in zijn vroegste romans bedient Hiegentlich zich daarbij graag van een losse, studentikoze stijl. Meer dan eens hebben critici hier aanstoot aan genomen. Toch meen ik, dat deze afkeer van de logische orde ook ten dele verklaard moet worden uit zijn opvattingen als artist. Hem trof sterk, hoe chaotisch het gehele leven - ook onze eigen innerlijke wereld - kan zijn. Hij wilde in zijn romans de onmiddellijke weerslag hiervan geven. Zou hij niet ook door zijn eigenaardige compositie en stijl iets willen suggereren van het grillige, het onberekenbare, dat ons bestaan regeert? Bovendien ontwikkelt zijn ‘slordigheid’ zich soms tot een factor, waaraan zijn werk mede het spontane, boeiende karakter ontleent, dat wij dikwijls missen in de gladde volzinnen van de correcte stylist.

De levendigheid wordt ook bevorderd door de geestige typeringen, de vaak originele woordenkeus en de toepassing van bepaalde middelen die het dramatisch element versterken, zoals de monologue intérieur. Op

menige bladzij voert een speelse ironie de boventoon, die niet alleen mensenkennis en levenswijsheid verraadt, maar het werk tevens behoedt voor de zwaarwichtigheid, die vaak een zwakke zijde van de Nederlandse romankunst is.

Evenals dit bij vele Humoristen wel voorkomt - men denke aan Heine, door wiens stijl Hiegentlich hier en daar beïnvloed is -, spot hij meermalen zijn gevoeligheid weg met een wrang sarcasme of een ongegeneerde uitval, zoals omgekeerd de levenswanhoop, die vaak aanwezig is in zijn relaas van menselijk lotgeval, plotseling verzoend kan worden door zachte, even-weemoedige scherts. Juist dit bewogene, dit wisselende, vormt een bekoring van Hiegentlich's talent, dat, zoals wel gebleken is, vele 'romantische' trekken in zich draagt. Hij is misschien het best te kenschetsen als een late Romanticus, die ten onder gaat door een moderne vorm van mal du siècle: de onvrede met zijn onromantische tijd.

Essayistisch werk van Hiegentlich is verschenen in verschillende tijdschriften. Studies van hem zijn geplaatst in De Nieuwe Gids, De Nieuwe Taalgids, Den Gulden Winckel en zeer geregeld in periodieken van de Joodse pers. Zijn bijdragen aan Den Gulden Winkel handelen meestal over algemene onderwerpen van literaire aard, b.v. over de novelle ('Het avontuur van het korte verhaal', Den Gulden Winckel, Febr. 1940, p. 80), het plagiaat ('Oude wijn in nieuwe zakken', idem, Juli-Aug. 1940, p. 11), moderne stromingen in de kunst ('Zin en onzin van het Surrealisme', idem, Oct. 1939, p. 8).

Zijn opstellen over Joodse en politieke problemen, alsmede talrijke boekbesprekingen, zagen het licht in de volgende bladen: De Joodsche Wachter (het orgaan van de Nederlandse Zionistenbond), Ha 'Ischa (het tijdschrift van de Joodse Vrouwenraden in Nederland) en Hatikwah (Maandblad der Zionistische Academici in Nederland en Officieel orgaan der Nederl. Zionistische Studenten Organisatie). Met al de warmte van zijn Joodse ziel staat hij daarin op de bres voor het Oude Volk. Door alles wat er in die jaren gebeurde, vooral in Duitsland, heeft Hiegentlich voortdurend krachtiger de band met het Jodendom gevoeld. Ook als spreker heeft hij trouw hiervoor geijverd in zijn voordrachten over politieke of letterkundige onderwerpen. Aldus diende hij met de pen en met het woord zijn twee grote liefden: de Literatuur en het Jodendom.

Toen de Tweede Wereldoorlog ontbrandde, besloot Hiegentlich heen te gaan van de zijnen en van zijn uitgebreide vriendenkring. Hij was enerzijds altijd zeer gul geweest met zijn vriendschap, hoewel hij anderzijds slechts weinigen tot zijn dieper zelf liet doordringen. Tot zijn

vrienden behoorden Bertus Aafjes, Van Hattum, Eduard Hoornik en Gerard den Brabander. Hij correspondeerde met Sam. Goudstuit en Victor van Vriesland, terwijl de relaties met Siegfried van Praag zich ook tot persoonlijk contact uitstrekten. In de laatste jaren van zijn leven verwierf hij als nieuwe vrienden o.a. C.L. Sciarone, Han Hoekstra en R. Blijstra. Verder ging hij veel met schilders om, b.v. met Jules Rummens, Leo Franssen, Homberg, Melle van Oldenboer Richter.

Door de bijzondere omstandigheden, waaronder zijn dood zich in de oorlogsweek van 1940 voltrok, is hiervan indertijd geen melding gemaakt door de couranten. C.L. Sciarone heeft echter in Den Gulden Winckel van Sept. 1940 een sympathiek in-memoriam doen verschijnen: 'Ter herinnering aan Jacob Hiegentlich'. Van Joodse zijde werd zijn heengaan herdacht in het 'Jaarverslag van het Bondsbestuur van den Nederlandschen Zionistenbond' (Dec. 1940, p. 23). Daar wordt hij geprezen om zijn pittige essays in De Joodsche Wachter; zijn literaire werk blijft onvermeld.

Zodra het Critisch Bulletin na de oorlog terugkeerde, gaf de redactie in Dec. 1945 het 'Herdenkingsnummer' uit, waarin het 'Onherstelbaar Verlies' dat onze letterkunde door de oorlog heeft geleden, wordt overzien. M. Vasalis wijdt daarin een zeer beknopt artikel aan Hiegentlich. Bijzonderheden over zijn persoon blijken haar onbekend; zij draagt geen kennis van de politieke en Joodse kant van zijn persoonlijkheid. Daardoor ziet zij hem te eenzijdig als een stille figuur, schuw, passief, vreemd tegenover de wereld en het leven.

Meer gegevens en een goede karakteristiek vindt men in het voorwoord, dat Mej. Roelfien van Blokhuysen heeft toegevoegd aan de posthume uitgave van de roman 'Met de stroom mee'. Daar zij sinds 1927 door vriendschap met de schrijver was verbonden, hebben haar mededelingen over zijn persoon en zijn werk grote waarde.[5]

Siegfried van Praag schreef een herdenking in het Nieuw Israëlietisch Weekblad (11 Apr. 1947, p. 5). Dit artikel bevat aardige persoonlijke indrukken en herinneringen, die het beeld oproepen van Hiegentlich, zoals hij zich toonde in de omgang met zijn vrienden.

Toen men na de oorlog hulde wilde bewijzen aan de kunstenaars die door de bezetter in de dood waren gedreven of hun leven hadden geofferd bij het illegale verzet, gaf Amsterdam het voorbeeld met de expositie 'Het vrije boek in onvrije tijd'. Aldaar werd Hiegentlich - evenals op de tentoonstellingen te Hilversum, Utrecht en Groningen - herdacht naast figuren als Lex Althoff, Johan Bxouwer, Jan Campert, Menno ter Braak, Arondeus.

Het leven van deze en talrijke andere jonge kunstenaars is door de

oorlog wreed geëindigd. Nu hun bestaan aldus werd afgesloten, is het onze taak, het werk dat zij hebben nagelaten, te toetsen op zijn inhoud en betekenis. In de voorgaande bladzijden heb ik getracht, dit voor Hiegentlich te doen. Moge de bloemlezing uit zijn geschriften hier weer nieuwe belangstelling voor wekken!

Al mag hij geen 'grote figuur' zijn, het is naar ik hoop toch gebleken, dat zijn werk representatief is voor de jaren, die aan de Tweede Wereldoorlog voorafgingen, toen het noodlot reeds onafwendbaar nadersloop, dat de vrijheid van ons land zou vernietigen en daarmee indirect ook het leven en de schrijversloopbaan van Jacob Hiegentlich.

Zijn literaire aspiraties waren bij zijn dood slechts ten dele verwezenlijkt, zijn talenten nog niet tot hun volle wasdom gerijpt. De bloemlezing toont ook, dat de waarde van zijn werk aan sterke wisseling onderhevig is. En toch, ook op grond van hetgeen wij thans van hem bezitten, meen ik, dat hij een plaats verdient in de geschiedenis van onze moderne letterkunde, vooral door zijn karakter als overgangsfiguur, in wie tegenstrijdige neigingen tot conflicten leidden, die door de stromingen van die jaren zijn verscherpt. Hij werd immers voortdurend geslingerd tussen zijn individualisme als artist en zijn verantwoordelijkheidsgevoel als Joodse strijder. Aldus heeft hij geleefd in een smartelijke worsteling met de al te zware problemen van zijn tijd: de tragische periode tussen twee Wereldoorlogen.

In goede herinnering aan Jacob Hiegentlich draag ik deze studie aan zijn nagedachtenis op.

Catharina Ypes

Bloemlezing uit het werk van Jacob Hiegentlich

Sonnet

Gij zaagt hem met zijn vrienden zich vermaken,
hoe bruine Tadzio op ranke benen snel,
zich repte in 't opwindend tennisspel
opdat de racket toch terecht mocht raken.

Hij miste nooit den kleinen, wilden bal.
Wie dorst zijn bateloze schoonheid laken?
O sierlijk spel, dat niet lang duren zal,
hoe wankel is de staat van aardse zaken.

Want wie daar in den avond voor zich heen
stil zat te staren op 't hoog terras,
zag hoe 'n moedeloze knaap alleen,
vooroverneigend in de branding was.
Als blind liep Tadzio van 't lege strand
diep in der golven gruwelijken brand.

Mirjam

De heer Jansen was van opinie, dat men geen tweemaal hetzelfde lied moest zingen. Dit was altoos zijn vaste overtuiging geweest en bovendien 'n gewone traditie op Oudejaarsavond: als de Marseillaise eenmaal door de geachte aanwezigen gezongen was, moest het Deutschlandlied ten gehore worden gebracht. Hij zweeg uitgeput, pufte en zette snel den groenen kelk voor zijn purper aangezicht. Uit het na middernacht aanwassend gezelschap steeg 'n heftig protest tegen meneer Jansen's gloedvol betoog, men riep: ‘Alleen Nederlands fabrikaat,’ ja, de oppositie was van oordeel, dat het geen pas gaf in dit vredelievend gezelschap Duitse liedjes ten beste te geven en de heer Israël Moser, fabrikant, vervolgde hikkend en hardnekkig, in de ene hand het wijnglas, in de andere de sigaar: ‘Liberté, liberté chérie...’

Een jongeman, die tot dusver zwijgend met zijn verloofde aan 'n tafeltje had gezeten en zich vergenoegd had met het werpen van zijdelingse blikken op het musicerend gezelschap, kwam nu sluipend en geniepig op den Stammtisch toegelopen en hief met tederbezopen stem het lied van de stad aan:

Waar 't gouden beeld in 't zonlicht staat
Op hogen torentrans...

De heer Moser verstomde, morste bevend de as van zijn sigaar, den wijn uit zijn kelk; hij was volmaakt schoon met zijn vuurrood opgezwollen gezicht met de snor-Napoleon III en het Zola-lorgnet en hij zong mee, na zijn sigaar op den asbak te hebben neergelegd:

Waar Maas en Roer verenigd gaat
In lichten golvendans;

bij den laatsten regel schetste zijn hand treffend den golvenden dans der wateren. Ontroerd zweeg het gezelschap en terecht was men verontwaardigd, toen de heer Thijske Tonnaer daarna in zijn eentje 'n obsceen liedje entameerde. Men was volmaakt tevreden.

Het nieuwe jaar was hoopvol ingezet.

Voor alle heerlijkheden die de patroon in zijn café ronddiende, de tong, de pâté de foie gras, de bowl, de wijn, de sigaren, de cognac, behoefde men hedennacht niets te betalen, ja, 't was gratis. Het jaar was goed ingezet, geen wanklank werd gehoord. Elke nieuwe gast ging zich aan de grote tafel vervoegen en dan rezen alle heren op: Meneer Désiré van Schoonhoven, de groot-veekoopman, meneer Geerlings, de groot-kruidenier, Thijske Tonnaer, de burgemeester van 't naburig dorp,

meneer Moser, de groot-fabrikant, zijn zoon Arthur, die er 'n weinig afwezig bijzat, maar goed, hij was dan ook de advocaat, dien de boeren elkaar met slimme knipoogjes recommandeerden, - de neven, Alex-van-het-fabriek en Siegfried, de medische student, die uit Wenen over was, voorts Marius de la Gileppe van 't kadaster, Antoine Bartholomaeus van de secretarie, de gebroeders Van der Goor, onderwijzers, Theo Reynders van de rechtbank: bij elk zalig nieuwjaar rezen ze overeind en murmelden plechtig de tegenfrase: èn alles wat wenselijk is.

En gelijk iederen Sylvesternacht had men op 't gewichtig ogenblik de grote kerk niet horen slaan, had men den toepasselijken weemoed in de traanzakjes moeten achterhouden en gelijk ieder jaar ontspon zich 'n zware discussie over 't probleem of men te hard gezongen had en daardoor de twaalf slagen niet had vernomen, (men fuifde immers onder de rokken der H. Kerk; d.w.z. de herberg De Zwarte Ruiter stond in de schaduw van de romaanse kerk van St. Isidorus, wiens gouden beeld in 't zonlicht fonkelt), of dat de Rector, die olijkerd, de klok had stil gezet en de gelovigen aldus in den waan had willen brengen, dat ze nog steeds in 't vorig jaar vertoefden. De blijgeestigheid sloeg over in algemene vrolijkheid, toen de dikke onderwijzer, Sef van der Goor, van eigen luimigheid onbewust, over de biljarttafel wilde springen, en 'n pijnlijken val deed. Hij had nog elk jaar het kunststuk ter ere van de jaarwisseling met succes volbracht, en onder het opgeruimd gelach der anderen beweerde Sef dat men 'n dagje ouder werd. In de eerste consternatie had de heer Bancard, de groot-manufacturier, zich tot Alex Moser gewend en geïnformeerd omtrent 'n huis dat hij wilde kopen. De jonge fabrikant gaf geen antwoord, doch riep om 'n sigaar. De man trok nu Israël, dat eerbiedwaardig breedgesnord fuifnummer, aan de revers en vroeg weer iets over dat huis, doch onder 'n lachje zijn pijnlijke verlegenheid dekkend, weerde die af: ‘Monsieur Richard Gérard Bancard, vanavond geen affaires.’ Doch de magere Bancard hield aan, en ietwat driftig zei de ander: ‘Maar ik verkoop 't niet, want 't is 'n goede geldbelegging en, meneer Bancard, doet u me 't genoegen, vanavond nu we gezellig bij mekaar zitten over de zaken te zwijgen.’ De heer Bancard, gevoelloos, boog zich cijferend over z'n cognac.

De politie was reeds enige malen komen waarschuwen dat 't sluitingsuur reeds gepasseerd was; elke agent kreeg wat lekkers en trok weer af. Toen echter 't hele politiecorps was gespijzigd, was 't bij drieën. Men moest scheiden. Er werd een en ander teruggegeven en men verontschuldigde zich bij den waard: ‘Er is me wat overgegaan.’ Dat was de vaste formule. Burgemeester Thijske greep naar buiten wankelend z'n fiets, zette bedachtzaam z'n linker voet op 't ‘pinke’, sprong naar voren,

en daar zat hij, triumfant en dik van pâté de foie gras, en met de goede wensen voor zijn vrouw en onder de bezorgde waarschuwingen toch vooral niet de Maas in te fietsen, reed hij zingend: Wij gaan nog niet naar huis, wat tamelijk inconsequent klonk, door de Carmelitessenstraat, naar zijn gemeente. De onderwijzers Van der Goor, in stand even zijn minderen, die echter in zijn dorp woonden, volgden respectvol afstand houdend, ze zongen het Limburgse volkslied, dat de harten verkwikt.

De heer Moser, inmiddels in zijn imposante pels geholpen, had 'n politieagent en den heer Jansen 'n arm gegeven en schreed kaarsrecht door de Carmelitessenstraat, gevolgd door zijn farnilieleden, De la Gileppe en Bartho. Opeens hield hij stil en sprak plechtig in den vriesnacht:

‘Vrienden, dit is 'n aristocratische straat.’

‘Een straat van hogen adel,’ beaamde de agent.

‘Ik herhaal, 'n aristocratische straat. Hier woont de gravin W., daar de baron van G., ginds de jonkheren C. en D., mitsgaders de burggraaf. Aan het eind verheft zich mijn woning, de eenvoudige stulp van Israël Moser, koopman en fabrikant.’ Luidruchtige nieuwjaarswensen van den hoek omzwenkende feestelingen deden hem zwijgen. Dan voer hij voort: ‘Vrienden, mijn vader was'n hoogstaand man, maar van adel was hij niet. De burgemeester van S. en de notabelen kwamen bij hem en zelden: Ziet, ge zijt zo'n brave Jood, waarom wordt ge geen Christen? Maar zeer ter snede antwoordde mijn vader: Dan zou ik geen brave Jood meer zijn.’

‘Dat heeft men meer gezien,’ viel Jansen in, die 't koud begon te krijgen.

Arthur wilde zijn vader meeslepen. Maar deze vervolgde nerveus: ‘Mijn vader was 'n eenvoudig man en hij zei altijd: Laten we God danken, dat we ons brood hebben. Maar ik - het verdroot mij dat al deze adellijke heren zulke fiere wapenspreuken voeren en wij niet: De Adelaar vangt geen vliegen; Door het Zwaard tot de Zon; Kruis en Zwaard voor de Heerlijkheid Gods - en de familie Moser dan?’ Hij wierp 'n desolaten blik op de Sociëteit, die voor hem gesloten bleef; ‘maas zoëven bij het twaalfde glas, juist bij het twaalfde, kreeg ik 'n uitmuntend idee. Ik heb mij ook 'n devies bedacht dat ik zal doen schilderen boven mijn woning: ‘Door nijvre vlijt tot heerlijkheid.’

De familie, verbaasd en ontevreden, doch ook bewogen door den wijn, volgde het indrukwekkend grote kind, dat luidschallend zong: Allons enfants de la patrie, le jour de boire est arrivé. Bartholomaeus verliet hen, hij ging nog kienen om wild. Voorbij de kerk verrees het vierkant herenhuis uit de dagen der Restauratie. De heer Moser opende de deur met het gebaar van boeren-burgers-buitenlui-gaat-dat-zien en

zong oprecht verheugd: Treedt binnen, treedt binnen. De politieagent sloot consciëntieus de zware deur, die in feodale wormstekigheid geenszins voor de entrees van den naburigen adel onderdeed. In de statige corridors hingen dezelfde wansmakelijke schilderijen van jagende ruiters en hijgende beesten, intieme bronnen met stupied glimlachende herderinnetjes, voorts koelen, veldslagen en eenden; de gang was lang en tegen 't eind voelde Siegfried zich opgekwikt of hij in'n lachspiegel had gekeken. Binnen sloften allen verstild en ernstig. Alex peuterde aan de radio om 'n middernachtelijken omroep op te vissen en onverwachts druiste het klettersnelle rhythme van 'n Amerikaanse band tegen de gemoedelijk-trage provinciesfeer in. Overdag hoorde je Duitsland 't best, doch nauwelijks klonk 'n militaire stem uit het Nazikamp of zwijgend zette een der Mosers het toestel af. Dan liever de zenuwachtige jazz, waaraan het stadje stilaan wende. De politieagent vertelde op meewarigen toon van 'n werkwillige die door de stakers van de kanaalwerken was mishandeld. De advocaat nam 't kijfachtig op voor de stakers en duwde den politieagent autoritair in 'n crapaud, waarbij hij struikelde over deszelfs sabel; zo was de pacifistische drinkatmosfeer enigszins geluwd. De oude Moser stond op om in den wijnkelder af te dalen. Inmiddels dreef het gesprek van de crisis naar 't dandysme. Marius de la Gileppe, die 'n adellijke bastaard was en hier ter stede den toon aangaf op 't stuk der herenkleding, bestreed vurig de betichting van fatterigheid. Hij streek daarbij met zijn tienmaal beringde handen over zijn gefriseerde hoofd. Alex drong de gedachte terug, dat, zo hij, de van nature krulharige, één briljant dorst dragen, men wederom aldra van Joodse drukte zou spreken. De jonge Siegfried beweerde, dat wáár dandysme met enige armoe en veel fantasie gepaard had te gaan, *de* Dandy was Chaplin met zijn gentlemanlike bewegen in zijn haveloze plunje. En in Wenen kende hij er nog enkele echte; één liep de café's voor in en achter uit met 'n scheven hoed van voor den oorlog, 'n rietje onder den arm, op afgeleefde vuile slobkousen; 'n ander in z'n rafelig, met vetvlekken bemorst jacquet stak bij elk passerend meisje 'n monocle voor zijn kennersblik, zijn bolhoed was volkomen groen geworden. Marius had gelezen, dat men de echte dandies slechts onder de priesters en de krijgslui vond. Daar had je Pastoor Knoups, de grote lettré en kunstkenner, in z'n onberispelijken toog, dat was 'n heroïsche dandy, de rest waren swells. En De la Gileppe dien 'n uitstekend muziektalent aankleefde, zette zich voor den vleugel, wijl uit de radio geen jazz meer mekaniekte. Knoups, dacht Siegfried, mijn vriend, de Roomse priester, die vroeger zo mooi op 't harmonium had gespeeld, hoe zou 't hem gaan! Wat was 't heerlijk, dat je hier nog vrienden had! De heer Moser was

kwelend met vele flessen Heidsieck binnengekomen, de heer Jansen ontwaakte uit zijn indolentie, sommeerde Marius met Stravinski op te houden, dewijl hij wilde toasten. Hij stond rechtop, de heer Moser ook, de rest bleef zitten. Hij oreerde in dialect, dat, zo hij thans het woord nam, dan geschiedde dat enkel en alleen, om van z'n innige vriendschap te getuigen voor den nobelen Moser, die 'n steunpilaar was van onze geliefde stad, 'n toevlucht voor weduwen en wezen, 'n rechtschapen Israëliet, blakend van godsdienstzin, om kort te gaan - een mens. De heer Moser, die er nimmer aan getwijfeld had 'n mens te zijn, doch er nu zo uitdrukkelijk op attent werd gemaakt, bedankte enigszins onthutst en zei dat hij Jansen ook altijd 'n aardige vent had gevonden en dat hij hoopte dat hem de champagne zou smaken. De familie was gegêneerd, vooral toen de agent te kennen gaf dat 't hem altoos zo verwonderd had, dat 'n zo aanzienlijk heer als meneer Moser geen lid was van ‘Twee handen op één buik’. Zo noemde men schertsend de sociëteit, waar patriciaat en wijnhandel, tezaam vormend de 80 bovenste kasten van de 183, waarin het standenrijke stadje te verdelen viel, zich verenigden. De agent, volkomen onbewust van de tere snaar, die hij in 't nobele hart van 't geslacht Moser zo onverhoeds had betokkeld, werd met 'n sigaar en 'n nieuwe coupe tot onderbreking zijner rede genood en aller gedachten concentreerden zich op het gevarieerd hors-d'oeuvre, dat de inmiddels naar beneden geholde ménagère gewrocht had. Men goot geurigen wijn naar binnen, weerom had de Ernst het veld geruimd voor Kortswijl; rond het knappe, zwarte huishoudstertje en den langwerpigen Israël zaten de drie Mosers, de agent, de heer de la Gileppe en de reeds overvrolijke Jansen. De rode poes was wakker geworden in haar opstaand mandje en bekeek de goede sier met veel dédain.

Toen alles op was, joeg de huishoudster de slaperige Mosers naar bed en de anderen naar huis. Siegfried ging met Marius op stap, de agent nam den onvasten Jansen onder den arm. Midden op de markt verscheen Bartho tussen twee agenten, aan wier vrije arm een haas bungelde. Uitvoerig vertelde hij Siegfried en Marius, hoe hij die hazen verdiend had met kienen, en dat hij net de kleine Soos had willen verlaten, toen deze heren van't Gezag op hem afkwamen. ‘Waarheen brengen jullie me, mannen?’ had hij gevraagd. ‘Naar uw huis, meneer Bartholomaeus.’ Toen was hij maar meegegaan. Als ze hem naar 't bureau hadden willen brengen, had hij rechtsomkeert gemaakt, en was hij de club weer binnengevlucht, zo besloot hij zijn dronkemanspraatje.

De markt was stil, groot en rond, alle straatjes tuimelden van 't plein naar beneden of huppelden omhoog naar de kerk toe. De koude en de stompe praat van Bartho hadden Siegfried ontnuchterd, hij liep in

gedachten naast z'n vriend. Vanavond in De Zwarte Ruiter waren alle rancunes, alle kleine vijandelijkheden stopgezet. Hoeveel zelfbeheersing had grootvader niet van node gehad, zich te handhaven, hoeveel grofheden niet moeten verduren, eer de rhetorische erkenning: ziedaar 'n mens, zijn zoon, den oprechten halven gare oom Israël werd toegezwaaid. Nu was de familie Moser erkend, nu was ze ‘een van ons’ geworden. En wie waren die ‘ons’? Kleine burgers en outlaws. Altoos moesten de Joden een surplus bezitten, geestelijk of anderszins, had hij ergens gelezen, boven den stand, waarin ze werden toegelaten. De Mosers waren gewoon hun gedachten daaraan uit te schakelen, zoals ze de radio overschakelden als Hitler of zijn paladijnen de wereld door de microfoon profeteerden. Als 'n boze nachtmerrie herinnerde Siegfried zich huiverend de begrafenis van'n klein Joods vriendinnetje van acht jaar. Mirjam, heette ze, als de moeder van hùn Heiland. De jongens hadden op 't hek van 't klooster gezeten en haar nagedachtenis ontwijd, wilde scheldkreten en stenen suisden door de lucht: Een, twee, drie, 'n Jodin kapot, vier, vijf, zes, 'n deksel erop. Uit 'n hels verleden klonk die gruwelijke spot in 't aangezicht van het heilige afzijn. Dan de geestelijke ellende der latere jaren, hoe blij was hij de kleine, konkelende stad te verlaten, al had het zich uitbreidend bedrijf van Moser den uiterlijken smaad den brutalen mond gesnoerd. Dan Wenen, de Universiteit, waar den Joodsen professors door de machtigste middelen het zwijgen werd opgelegd; de moderne beschaving argumenteerde met het werpen van vuil en opereerde 't gelukkigst met de vuist. Maar nu was hier alles best, want hij was verliefd op de stad die de zijnen eens had willen uitstoten, hij hield van dit Limburgse volk in zijn gedachteloze bekwaamheid tot 's levens geneuchten, hij hield van den kordaat rechtopstappenden slanken Marius, dit specimen van den Limburgsen aristo, van den dichter Rozedorus, van Pastoor Knoups, den fijnen verzamelaar en componist; beschroomd, maar hartstochtelijk hield hij van de zorgeloze meisjes van dit land, de zwartharige, de roodlippige. En elk jaar trok hij in heimwee naar zijn steeds meer veranderende stad, niet willende realiseren, dat de andersgezindheid van vroeger verholen aanwezig bleef, zelfs na het intiemste samenzijn met het liefste meisje, hier als in Wenen.

Marius keek den soezenden vriend 'n paar maal vragend aan. De straatjes kronkelden en deden gek en nu herinnerde Siegfried zich 'n zin, dien hij vroeger op school geleerd had: ‘Door de vele branden die onze vaderstad hebben geteisterd, zagen de vroede vaderen zich telkens genoodzaakt de wijken weer opnieuw te bouwen. Vandaar dat ons stratencomplex in zijn fraaie rechtlijnigheid aan de wasfiguur der vlijtige bij doet denken.’ Die gelijkenis was hem in z'n jeugd zeer aanvechtbaar

voorgekomen, hij had z'n vinger opgestoken, de onderwijzer had medelijdend gelachen, en de klasgenoten hadden honend gegromd over zoveel Joodse eigengereidheid. De straatjes golfden wild en mooi witgroen in het scheidend maanlicht.

Hij had met Marius geen woord gewisseld. Aan diens huis stond in 'n slobberige kamerjas de schoolmeester Rozedorus. Hij greep opgeruimd hun beider hand, hun zalig nieuwjaar wensend, en trok ook den weerstrevenden Siegfried naar binnen. Marius woonde bij Rozedorus in, die juist opgestaan bleek te zijn en van zins was de natuur te contempleren alvorens ter kerke te tijgen. In de ultra-moderne groengestileerde kamer stond zijn ontbijt te schemeren. De heren hadden geen honger, doch wijl de kachel niet aan was, en de konjakjes de warmste jakjes heten te zijn, namen ze er een op den valreep, elkaar 't beste wensend. Siegfried dacht niet meer aan zijn malaise, hij genoot zijn cognac en keek den geleerden vriend Rozedorus open en blij in diens kinderogen. De dichter verontschuldigde zich, dat de kinderen nog sliepen, anders had hij ze op z'n handen laten balanceren, of als 'n haan gekraaid, of als 'n leeuw gebruld, maar hij wilde ook zijn vrouw, die hem onder den duim had, niet wakker maken. Nu moesten ze zich maar tevreden stellen met goeden Hennessy.

Innerlijk verwarmd schudde Siegfried zijn vrienden de hand en trok welgemoed door den lichter wordenden jongen dag. Er klonken stemmetjes van kinderen, die naar de vroegmis wilden: Daag mam, daag pap, en uit alle deuren verschenen opeens vele schoongeklede kindertjes. Hij nam zijn weg door 't geelschemerend Begijnhof; weifelend was de zon doorgekomen. Hij had 't warm, wellicht door den alcohol, misschien vroor 't niet meer. Hij stapte stevig door, hij wilde niet naar bed en neuriede zacht de liedjes van den vrolijken nacht. Op den hoek stond 'n beeldje van de Moeder Gods in 'n bedehuisje, waarop geschilderd stond:

Wanneer gij hier passeren moet,
Zeg dan: Maria, wees gegroet!

'n Dwaze ingeving volgend, riep Siegfried: Wees gegroet, Maria. En hij voegde er vurig bij: En 'n zalig nieuwjaar. Door het groot volumen alcohol, dat hij geconsumeerd had allicht tot gevoeligheid geneigd, zei hij, terwijl hij 'n stap naderde tot het beeldje: ‘Mirjam.’ Het was geen werk van kunst, doch vroom in den naïeven trant van het volk, veel goud blonk op de zware kronen die Maria en haar kindje droegen. Maar achter in zijn hoofd hoorde Siegfried het schone, mateloze Gregoriaans, Lauda Sion en Kyrië, zoals de knapen het zongen in het kerkje van Pastoor Knoups. Hij was ontroerd. Als hij nu Knoups 's 'n zalig nieuwjaar ging wensen, zijn allerbeste vriend! Het was heerlijk vrienden te hebben als

Marius, met wien je zweeg, Rozedorus met wien je sprak, maar 't allermeest hield hij van den kunstgevoeligen geestelijke, dien hij gaarne als zijn mentor beschouwde, dien hij raadpleegde over zijn bezwaarlijkheden, wiens aristocratische bonhomie hem troosten kon. Over het diepste ziele-element sprak Siegfried hem niet. En als hij in Wenen daarover begon, lachte men geamuseerd. En Siegfried ging naar het dorp.

De zon maakte het nieuwe jaar warm. Door de helderwitte straten van Knoups' parochie liepen witte kippen alsof het geen Zondag was. Notabele heren liepen reeds in 't zwart met hoge hoeden op om andere notabele heren nieuwjaar te wensen. Voor de kerk stond sierlijk in strakzittende soutane met de kleine driekantige bonnet op, Pastoor Knoups. Met vreugdevolle gebaren om het wederzien kwam hij naar Siegfried gestapt. Zo wandelden ze saam over het kerkhof, waar oude zerken met zinvolle inscripties het leven op 'n nieuwe wijze deden zien. Knoups vertelde dat hij van 'n jongen beeldhouwer 'n eiken Piëtàbeeld voor 't altaar had gekocht, het oude Madonnabeeld werd, jammer genoeg, wormstekig. Als Kapelaan de tweede mis had gedaan, mceat Siegfried 's mee gaan kijken. Pastoor vertelde plastisch van oude Italianen, van de blauwe Fra Angelico; het was 'n muzikaal genot naar zijn zuidelijke woorden te luisteren. 'n Windmolen ontlokte hem wijsgerige sententies. Het leven was mooi en vol diepen zin. Knoups' arendsogen fonkelden in 't terracotta gezicht en hij zei herhaaldelijk, dat zijn leven zo volmaakt was. Siegfried was verheugd, al sprak Pastoor wellicht ook tot anderen zo; maar nu zag hij ook, hoe zijn vriend 'n levenskunstenaar was, 'n dandy in den hoogsten zin. Het jaar was goed begonnen.

Ze traden in de leeglopende kerk. Machtig stond daar het eikenhouten plastiek, waar de lijdende godheid in de bezwijkende armen van zijn moeder met naturalistische getrouwheid was uitgehouwen. Een knap stuk werk. Uit 'n donkere nis nam de pastoor 'n kleiner beeld, en door 'n zijdeur traden ze buiten op 't kerkhof, want hij wilde het Siegfried in de zon laten zien. ‘Kijk, dit is de Madonna, die er eerst stond, 't is aan 't vergaan.’

‘O, maar dit vind ik veel mooier...’, sprak Siegfried. ‘Weet je dat Maria en Mirjam dezelfde naam is?’ Het was 'n beeld, zoals men dat vooral nog in Zuidduitse kerken ontmoet, lang en slank, zonder versieringen, zonder aureool, maar de gevouwen armen vroegen erbarmen, en de zoete mond en de halfgeloken ogen beloofden vrede, vrede voor alle mensen.

‘Dit is prachtig.’ De pastoor keek hem aan. ‘Dat is 't zeker, maar ik kan 't niet houden, de parochie is arm geworden. Als ik maar 'n rijken vent wist, 'n liefhebber,’ zei hij met iets listigs.

‘Ik wil wel,’ zei Siegfried begerig. ‘Ik vind 't zo mooi.’

‘Ja, eigenlijk mag men op Zondag geen zaken doen, maar allà, laat de armen ook 's 'n goed nieuwjaar hebben. Maar je moet direkt toeslaan,’ voegde hij er joviaal en prettig aan toe, ‘we marchanderen niet, we zijn geen Joden.’

Siegfried stond sprakeloos, hulpeloos. Hij was niet te helpen. Over 't gelaat van den ander ging 'n roder waas.

‘Neem me niet kwalijk,’ praatte de pastoor vlug, ‘ik dacht er niet zo gauw aan, dat jij...’

De Jood luisterde niet langer, hij wilde 'n zwak tegenbetoog houden, hij kon niet, draaide zich om, probeerde rechtop z'n weg terug te vinden. Gebogen, moeilijk zijn kinderlijke tranen terugduwend, liep hij tussen de akkers.

Hoe het gaat

Hevig gerinkel en 'n vloekend mopperen wekte haar uit den korten slaap. Jeetje, als hij maar niet in 't glas gevallen was. Ze had op't donkere weggetje 'n rij flessen gezet, omdat hij zo erg laat thuis kwam den laatsten tijd, ze moest hem laten voelen dat 't geen pas gaf. Maar nu 't resultaat zo luidruchtig tot haar doordrong, zag haar nerveuze fantasie den man met bloed bespat en róók zij den bloedgeur. Sidderend knipte ze boven haar kussen 't licht aan, wilde in haar dunne grijze pyjama naar benee. Maar reeds stond hij daas wijdbeens, bromde: ‘'n Flauwe mop.’ Ze ging voor hem staan. Hij hield z'n hoed op, 'n veeg teken.

‘Wat'n gemene streek!’ zei hij boos.

‘Wie zou dàt gedaan hebben,’ praatte ze schuw.

‘Kom kom, wie anders dan jij, 't is echt iets voor jou, jij bedenkt altijd zulke komische situaties,’ hij lachte verlegen, ‘ik vind 't toch wel geestig.’

‘Ja, maar waarom kòm je tegenwoordig altijd zo laat, het is nu bij vijven,’ zei ze schor, half vertederd door zijn jongensachtig gedrag, ‘je had laatst toch gezegd...’ ‘Ach, men zegt zoveel...’ Hij lachte nu luider, kuste haar natte gezicht, ze rook den scherpen alcohol, ze wendde zich af en liet den kus onbeantwoord.

‘Och kind, men wil ook 's met de vrienden praten. Ik had je immers niet wakker willen maken. Als Charles me vroeger naar huis bracht, viel hij om van de lach, omdat ik voor 't hekje al m'n schoenen uitdee, expres om je niet wakker te maken...’ Zijn ogen glansden. Zij hield veel van hem. Hij gleed op 't bed, den hoed achter op 't hoofd, z'n kleren had hij aangehouden, zij trok zijn lakschoenen uit, nam hem den hoed af, hij was dronken, z'n lange haren golfden over 't kussen.

Toen knipte ze 't licht uit, ze snikte. Als hij veel gedronken had, was hij erotisch weinig waard, zijn omhelzingen waren eenvoudig zijn manier van excuus vragen. Zij snikte wéér. Hij had haar gehoord. ‘Maak de kinderen niet wakker,’ zei hij slaperig.

Kinderen? Ze wist niet wat ze hoorde. Hij was blijkbaar in de war met z'n vorig huwelijk, zij had z'n kinderen nooit gezien, er was nimmer sprake van geweest; nu hij dronken was, sprak hij van die verleden dingen en zij hoorde wraakzuchtig de flessen rinkelen van zoëven. En toch was 't 'n naargeestige inval, hoe kwam ze erbij?

De jonge vrouw was nimmer opstandig geweest, zij was echter altoos alleen, hoewel ze pas enkele maanden getrouwd waren. Er was

haar van haar man wel veel zonderlings bericht, maar zijn drankzucht had ze zelf moeten ervaren. Zij was hem dociel gevolgd, betoverd bijna door dien fluwelen, strelenden blik, die slechts'n fakir of 'n musicus kon behoren.

De man, die geen fakir en geen musicus was, sliep, ademde rustig en diep. En de vrouw wenste opeens, dat hij toch flink op zijn fijnen neus ware gevallen, de dronkelap, al had hij zich daarbij gekwetst.

Ze lag met de vochtige ogen open. Totdat de prikkelende najaarsochtend in haar neusgaten drong, de gordijnen schommelden zoetjes. En in diepe melancholie stond zij op, schoof haar voeten in de pantoffels. Ze nam zijn dikke jas en sloeg hem om. Ze ging met 'n blikje in den tuin.

De tuin was slordig, verwaaid, er waren geen bloemen meer; op 't pad met rode klinkertjes lagen de gebroken flessen, ze wilde de mislukte wraakoefening opbergen, vóór de buren den rommel zouden merken en boze grappen zouden maken. Ze deed dit werk met haar fijne handen en plotseling nam ze 'n scherf zo onverhoeds op dat haar vinger bloedde.

Het rode bloed maakte haar radeloos. Ze huilde hardop, liet de glasscherven liggen. Bevend van opwinding, ook van den slapelozen nacht, liep ze't huis binnen, zocht verband in de slaapkamer. Hij was ontwaakt en uit z'n roes herrezen, z'n ogen stonden ernstig: ‘Mag ik je helpen, liefste?’ Ze keek door haar tranen hem aan, ze had heel grone ogen en 't licht was nog doezelig, de kamer schemerde triest. ‘Ik wil je helpen,’ zei hij. En ook zei hij: ‘Je bent lief’, en wies voorzichtig 't bloed van haar vinger. Hij poogde te schertsen: ‘Ik ben al gekleed.’

Maar toen hij dat zeide, stroomden de tranen weer uit haar groene ogen en de tranen maakten 't uitzicht op de dingen zeer wazig.

‘Arm vrouwtje, arm vrouwtje,’ en hij beet op z'n onderlip, hij drukte haar zachtjes tegen zich aan en zei zacht: ‘We zijn niet erg gelukkig.’

De aarzelende

De klas was onrustig geweest. Het was wellicht het voorjaar dat de kinderen op het bloed woog, maar hij voelde zich vermoeid, vooral ook in het weten dat hij wel nooit orde zou kunnen houden. Het was misschien een gave, zoals ook - dichter zijn 'n gave was. Hij lachte bitter om de slechte vergelijking en stootte grimmig met zijn rotting die hij vanmorgen op weg naar 't gymnasium zo joyeus door de lenteochtend had gezwaaid. Mismoedig wandelde de heer Meersen naar zijn huis, trachtte 't vers te hervinden, dat hij geconcipieerd had terwijl hij naar buiten keek en achter hem de jeugd rumoerde, - maar hij kon 't zich niet meer herinneren. Af en toe fietsten jongens voorbij en meisjes, die hem meest uitbundig groetten en schichtig groette de lange, schuwe man terug. Ze waren zo kwaad niet, zijn leerlingen, maar onnadenkend voor 't merendeel, lui en weinig intelligent. De rector had altijd waanwijs beslist: u is te goed, als u de kinderen 'n vinger geeft, nemen ze de hele hand. Geërgerd dacht hij aan den pedanten man en zijn collega's; hoeveel jaar was hij nu al niet gedoemd hun wezenloze burgermanspraatjes, hun vulgaire scherts over ijver en onvoldoendes aan te horen. 't Verdrietige was dat hij buiten 't lokaal heel vaak aan de school moest denken, dat matte hem af en belette hem te werken.

En nu vooral met dit fraaie weer. Hij had de merels buiten gehoord, ze lokten hem en ook de kinderen natuurlijk, geen wonder dat ze de gevangenis uit wilden, naar buiten. O, als hij 'n vrij man ware, 's morgens zou hij vroeg op de fiets weggaan, de zuivere schoonheid zou hij ademen, met schatten van veldbloemen zou hij terugkeen en schrijven 's avonds, schrijven. Hoe zou 't wezen, als hij 's eenvoudig bedankte zich verder met de school en dat alles in te laten? Als hij 's ontslag vroeg. Hij rilde even. Dat zou'n oplossing zijn.

De heer Meersen kwam thuis en schreef nog voor zijn eenzame lunch, in een impuls, 'n brief aan 't curatorium. Nee, hij wilde zijn laatste jaren niet opofferen aan iets dat voor hem geen ideaal meer was.

's Avonds was reeds de rector daar, 'n dikke stoornis in de zachte zomertuin. Dat moest hij nou niet doen, ze wouen en kònden Meersen immers geen van allen missen, - maar achter listigen rectors brilleglazen zag hij 't wel: ga maar, kerel, we krijgen allicht 'n practischer docent terug. En Meersen glimlachte verlegen. - Collega's kwamen, vulden zijn stil vertrek met hun valse bonhomie of hun zure glossen op school en rector, terwijl Meersen zwijgend en afwezig was, zoals hij op de

leraarsvergaderingen ook steeds afwezig en zwijgend had gezeten en in de docentenkamer was geweest: de koningsmens tussen het plebs.

Op school hadden de leerlingen er van gehoord, ze vroegen of 't waar was dat ze 'n nieuwe kregen en 'n heel enkele kwam schuchter 's avonds bij hem bellen. Het deed hem genoegen als zo een hem vroeg in elk geval te blijven, sommigen waren aan hem gehecht.

Maar al spoedig gaf hij bevel niemand meer toe te laten, hij wilde nu alleen leven. Zo geschiedde. Hij kweekte rozen en anjers in zijn tuin en tussen zijn bloemen overdacht hij hoe niemand hem begrepen had. Met niemand had de eenzelvige contact gevoeld, al hadden sommige collega's hem in den laatsten tijd wel's geïnviteerd met hen op reis te gaan in de vacanties. Hij wist niet dat zij dit deden, wijl hij 'n zekeren naam had gekregen als dichter, al was hij toen nog zo beroemd niet als thans, vele jaren na zijn dood.

Hij fietste uren in den omtrek, hoorde in de vroegte naar de vogels, die in de nieuwste dichtkunst tot zwijgen zijn gebracht en rook de lupine, hooi en wilde bloemen, die rijker geuren dan alle parfums der Parijse Rue Royale. Hij bracht uit natte weien wilde orchideeën mee, hij zag de kleuren zoals alleen 'n begenadigd en werkloos oog ze ziet en 's avonds schreef hij verzen en toch was hij niet gelukkig. Hij verlangde, maar waarnaar hij verlangde, wist hij niet. Of hij wist 't, maar niet heel precies. Voor veel jaren was hij op 'n kloosterschool geweest, die door Jezuïeten werd bestuurd. Een der paters, een leraar in de Natuurlijke Historie, was de vriend geworden van den schuwen knaap, hij speelde voor hem op 't orgel en las hem verzen voor van Guido Gezelle. Jong nog moest de Pater Jezuïet sterven, hij had altoos naar de wereld verlangd die hem verboden was. En bij den stervenszieke zat de jongen Meersen en de koortsige handen reikten hem 'n gedicht.

‘Geen paternoster om mijn bleke saamgevouwen handen, maar rijke rozen donkerrood...’

De rozen waren de essence geweest van de wereld en zijn genietingen, waaraan de Jezuïet hongerig en dorstend voorbij moest gaan. Maar heidens had zijn vriend, de ‘professor’ in de Natuurlijke Historie, het Leven liefgehad.

En met zijn verlangen schreef Meersen die zomer bladen vol verzen met de verzen, die nu behoren tot de klassieke poëzie van dit land.

Maar toen ging de meid trouwen. Ze zou 'n andere sturen. Hoe hij wachtte, de andere kwam niet.

Dagenlang bleef de onpractische man zonder hulp. Toen ging hij schuchter en onwennig de wereld in, die hem vijandig was, de wereld van luide trams en snelle auto's, hij bezocht bureau's, ontving papiertjes,

die hij verwonderd in de handen hield. Hij moest wachten aan loketten.

Eindelijk kwam 'n jong kind uit Limburg, ze zong in 't huis en was vrolijk, ze lachte hartelijk om alle dingen, ze zorgde goed voor Meersen, die haar ternauwernood aankeek, maar toch vond hij 't prettiger sinds het frisse, zonnige kind door de woning tripte.

Eenmaal kwam zijn broer uit New-York op bezoek, zijn broer, waar hij veel van hield en die in alles zijn tegendeel was. Hij genoot 't leven, maar hij had heel veel eerbied voor zijn dichtenden broer, al was hij maar 'n zakenman. Hij noemde hem broertje en zei b.v.: ‘'n Aardige meld heb je daar, broertje!’

En Meersen bekeek toen Margriet nauwkeurig, hij zag haar donkerbruine haar en de grijze, halfgesluierde lachende ogen en ook 't kuiltje in de kin. Toen zag hij 't ook: 'n aardig meisje. Maar de jongere broer uit Amerika praatte alree van andere dingen.

Margriet, die gehoord had hoe hij ‘broertje’ genoemd werd door zijn broer, ging toen ook voor de grap den grijzen man broertje noemen; hij kon geen afstand houden, dat had hij vroeger op school al moeten ervaren. Margriet was een zinnelijk kind, dat in de eerste dagen getroffen was geweest door de zachte voornaamheid van Meersen en zijn omgeving; langzaam had ze 'n genegenheid voelen groeien voor den man, die anders was, stiller, en tederder dan de gezellen die haar op straat trachtten aan te spreken. Ze ging in Meersen hoe langer hoe meer liefs ontdekken, ze verloor alle idee van afstand, ze ging van hem houden en hij verweerde zich niet, de oudere, zwakke man tegen het kleine, frisse boerenkind, ze sprong op zijn schoot, heel natuurlijk-weg, hoewel hij hevig schrok, ze zei ‘broertje’, lachte en kuste den man, die rilde van deze aanraking. Hij was machteloos. Maar 's avonds schreef hij verzen over het kleine, eenvoudige, aanbiddelijke kind en des nachts op zijn eenzame bed strekte hij zijn armen naar haar uit en zijn handen bleven weifelen in de donkere ruimte. Heel vroeg 's ochtends, al was 't koud en al bezwoer Margriet hem thuis te blijven, want zijn gezondheid werd steeds minder, fietste hij dan weer weg, verward, want hij wist dat hij zijn leven moest veranderen. Hij begreep niet waarom het jonge kind den ouden, hoestenden man zo genegen was.

Eens toen ze bij hem zat en tegen zijn borst leunde, trad plotseling de broer binnen, die zeer vrolijk keek. Ze wipte naar de keuken en de broer zei tot den ontstelden Meersen: ‘Trouw met haar, trek je van de wereld niets aan. Je zult zien, je leven woedt dan veel gezelliger. Nu is 't nog tijd te zorgen dat je geen hypochonder wordt...’

Maar Meersen schudde 't hoofd, hij oude, ziekelijke man met dat jonge kind, de gedachte leek hem heel schandelijk.

En hij zei zacht tegen Margriet dat ze maar 'n andere betrekking moest zoeken of iets anders beginnen, hij wilde haar helpen, hij wilde dat ze gelukkig worden zou. Hij keek niet op naar haar betraand gezicht, maar hoorde wel haar schokkend schreien en haar bang gevraag, wie dan voor hem zorgen zou, als hij weer ziek werd...

Toen 't weer voorjaar werd, ging ze. Als hij fietste, was hij 'n gebogen oude man, verwaarloosd, niemand poetste zijn schoenen. Maar hij kwam 's avonds met grote bloemboeketten terug, zijn tuintje verwaarloosde hij, alleen wilde bloemen waren de moeite waard, geen gecultiveerde. Hij hoestte veel, maar geen dokter overschreed zijn drempel. Toen men hem enkele dagen niet uit zijn woning komen zag, werden de buren ongerust. Een politieagent opende de deur. Midden in de voorkamer vond hij 'n fiets, 't lichaam van den gestorven dichter scheef op den divan en er waren verdroogde bloemen in 'n lampetkan.

Peter

Peter Wiranowitsj keek door 't raam.

Peter Wiranowitsj keek door 't raam in de brede straat, waar 't regende. Hij keek naar de mensen, die nu - 't was zeven uur - naar hun arbeid gingen door den regenachtigen Maandagmorgen, sommige moe en loom van den Zondagnacht, andere waren hun zatte bui nog niet kwijt en liepen als beschonken. De meeste van deze mensen moesten naar de mijn. Ze hadden zwarte truien aan met glimmend-witte knopen of helblauwe kielen en daar hun jassen over, maar de helle kleuren van de kielen en de rode of wit-gespikkelde dassen waren nu doezelig in den donkeren herfstmorgen. Er kwamen steeds meer, soms nog op straat hun manchesterjassen aanschietend, uit de grote en kleine huizen van de brede achterbuurtstraat. Ze waren in groepjes: jonge, opgeschoten kerels van achttien tot vijfentwintig, met sigaretten in den mond en oudere mannen met blonde, donkere, rode en grijze snorren en de petten scheef en achterover op den kop.

Plots schoof Peter 't raam open en riep wenkend tot iemand, die alleen met veerkrachtigen tred achteraan liep: ‘Morge Sef, Glück auf!’

Sef, 'n jonge man met 'n klein rossig en sierlijk kneveltje, hief de hand omhoog: ‘Morge!’

En hij ging verder, handen in de broekzakken, de dunne sigaret tussen de lippen en de pet scheef op z'n blonden bol. Achter hem kwamen nu drie korte mannen, die tegen hem begonnen te vloeken en te schelden; 't waren vader Theelen en z'n twee zoons, die al lang ruzie met Sef hadden.

Peter sloot glimlachend 't raam; glimlachend om die achterbuurtveten, die jaren duurden.

Sef ging fluitend en onverschillig verder.

Dan waren ze allen weg en de straat was leeg. Als domme beesten keken de grote huizen van de overzij Peter aan, in 't nat-glimmen van den regen. 't Ene gebouw was 'n grote groengrijze huurkazerne met heel veel ruiten, daarnaast stond de kolossale blinde muur van 'n drukkerij, waartegen 'n klein vies cafétje leunde.

Dan keek Peter, verveeld door die huizen daar tegenover hem, in de richting van 't station, waar de mannen verdwenen in 'n mist van regen.

Peter stond op van den krakenden rieten stoel en stak 'n vlammetje onder 't komfoortje, waarop hij water zette voor de thee. In den vroegen

herfstmorgen waren de meubels in 't kamertje moeilijk te onderscheiden, maar hij had alles op den tast bij de hand. Hij deed thee in den theepot en begon z'n boterhammen te smeren, met 'n beetje marmelade erop, niet veel, want hij moest zuinig zijn.

Peter Wiranowitsj was in dit kleine, Limburgse stadje geboren, de jongste zoon van 'n rijk-geworden Joodsen handelaar. Z'n vader was vroeg gestorven. Peter herinnerde zich nog 't gescigneerde uiterlijk van 't kleine magere heertje. Hij herinnerde zich nog, hoe hij als kleine jongen z'n vader aan de mooie grijze haren had getrokken en aan de grote, donkerblonde snor, maar dat was ook alles.

Z'n oudste broer had na den dood van z'n vader de zaak overgenomen en werd nu de baas in huis, want de zachtaardige moeder voelde zich te zwak daartoe. Die broer was erg driftig van karakter en Peter niet minder, zodat ze nogal 's in botsing kwamen.

Met't vorderen van de jaren was in Peter de liefde voor de kunst gekomen, hij had al heel jong versjes gedicht en verhaaltjes gemaakt. Later, toen hij 't bittere was gaan begrijpen van de verhouding tussen hem en z'n oudsten broer, had hij gepoogd alles wat hem zo bezwaarde weg te schrijven -, soms had hij theatraal overdreven, maar later bemerkte hij't en verwierp't.

Op 't gymnasium wilde 't niet met hem vlotten; de oude talen kende hij goed, maar met de mathematiek bleef hij sukkelen, zodat hij die school maar verliet. Door zelfstudie zou hij dan proberen M.O. Nederlands te halen, om toch 'n diploma te hebben.

De moeder vond 't uitstekend, maar de oudste zoon werd later boos en zei dat Peter 'n stommerik was en ‘'t nooit ver brengen zou in de maatschappij.’

Er werd 'n huis gekocht in Watergraafsmeer en de familie ging weg uit 't stadje; Peter echter bleef. Hij huurde twee kamertjes bij 'n antiquair in een achterbuurt, waar 't echter heel helder was en netjes. Hij was toen zeventien jaar. Op zijn verdieping woonde nog 'n arbeidersfamilie, jonge mensen met drie kleine kinderen.

Beneden huisde 'n schoenlappersgezin in één kamer en de familie Geraedts, waar Peter nogal 's kwam.

Van tijd tot tijd zond z'n broer hem geld en betaalde de huur en de schriftelijke kursus. December na hun vertrek had Peter z'n eerste verzenbundel uitgegeven, natuurlijk echt jongenswerk van den zeventienjarigen student. Toch werd 't door enkele tijdschriften met 'n genadig knikje ontvangen, zodat Peter moed kreeg en enige novellen naar verschillende bladen zond. Deze novellen werden echter alle aan zijn adres geretourneerd, maar Peter verloor den moed niet en zond weer

andere, die men allengs begon te plaatsen. De honoraria voor deze ‘pennevruchten’ waren gelijk vanzelf spreekt niet groot, maar ze vulden z'n karige zakgeld toch 'n beetje aan.

Ook z'n familie in Amsterdam had hij z'n verzen gestuurd, in bange verwachting, wat die daar van die toch wel heel zinnelijke dingen zouden zeggen. Maar in Amsterdam namen ze de zaak niet au sérieux, feliciteerden hem met de goeie kritiek, (enige tijdschriften immers hadden wat gemeesmuild van-wel-door-den-beugel-gaan) en ze vroegen, waarom hij niet naar Amsterdam kwam, zodat dan ook de studie veel goedkoper kon worden. Waarom ging hij daar niet weg uit die smerige achterbuurt?

't Was inderdaad 'n romantische opwelling van hem geweest, om daar boven dien antiquair te gaan wonen, terwijl 't toch ook anders had gekund. Maar 't walgde hem 'n beetje van dat door-en-door-fatsoenlijk-burgerlijke, dat eeuwige 't zelfde-doen: 's morgens kaas op de boterham en 's middags als de gong slaat: eten, of je honger hebt of niet. Hij had zich 'n beetje opstandig voelen worden tegen dat allemaal, tegen de uitgestreken, vervelende gezichten Zondagsmiddags en 's avonds stil zitten aan 't raam. Daarom was hij hier gaan wonen, tegenover de grijsgroene huurkazerne en de dikke blinde muur van rode bakstenen. Maar in 't begin had hij - hoewel hij op z'n kamer alle komfort had -'n beetje heimwee gevoeld naar 't statige herenhuis met beloperde corridors en trappen en waar 't nooit naar petroleum rook, maar ten slotte in 't vrolijke gezelschap van Sef en Miel Geraedts, was hij z'n nieuwe omgeving lief gaan krijgen, deze krachtige, hartstochtelijke mensen, deze knockers en vechtkerels met hun tere, witte vrouwtjes, de mannen met hun stiere-nekken en hun gevloek, de hartstochtelijke vrouwen met hun toewijding en ruwe woorden.

De zomer van het eerste jaar had hij met Sef hele nachten rondgezwabberd van de ene kroeg naar de andere. Hij had 't leven in zich voelen spartelen bij Fien, waar Sef mee leefde, bij Tante Griet, bij Sanders en in De Zwarte Ruiter.

Nee, hoor, 't beviel hem hier best en hij schreef naar Amsterdam, dat hij hier beter werken kon, omdat hij minder afleiding had dan bij hun.

Peter ontbeet nu. Achterover geleund in den krakenden rieten stoel at hij de dunne fijne boterhammetjes op, die hij zelf gesneden en gesmeerd had. Af en toe nam hij 'n slok thee en wipte de witte kruimeltjes van z'n jas. Hij had z'n haren lang laten groeien, die golfden langs z'n blanke gezicht. Hij droeg 'n gouden bril met grote, ronde glazen, waarachter z'n grijsgroene ogen klein waren. Z'n zinnelijke mond

was vol en rood. Daarboven boog zich de sierlijke Hebreeuwse neus à la Sarah Bernard. Z'n gelaat ging in 'n weke, ronde lijn, die hem iets vrouwelijks gaf en hem 'n Joods melancholiek uiterlijk verleende.

Uit: Het zotte vleesch.

Hyena's op 't lijk

1

Een gebogen brede jongen met zwarte haren en rode ogen wilde toegang tot 't sterfhuis. 'n Escorte leden van de Stormtroep Ludo van Thorn hield aan weerskanten van de deur de wacht. Men liet den Jood niet binnen. Die fluisterde hees: ‘Ik ben Ludo z'n vriend geweest, ik wil even Mevrouw 'n hand geven.’ Maar de man in uniform zei: ‘Niks hoor’ en geschokt en vuurrood moest Emile zich omdraaien. Zijn neusvleugels trilden. Hij had zich geweld aan moeten doen om er heen te gaan, hij had zich gedrongen gevoeld, men liet hem niet toe. De straat was afgezet. Heren met hoge hoeden draafden af en aan. Maar de stoet zelf zou zich op de Weteringschans in beweging zetten. Emile liep langzaam en voorover naar huis, terwijl af en toe 'n snik zijn borst schudde.

2

Het had sinds Ludo's dood voortdurend geregend, maar vandaag bleef 't droog, al was 't weer nog vochtig en guur. De begrafenis zou dank zij het organisatietalent van den propagandaleider Schwarz 'n geweldige demonstratie worden. Daarom zou bereden politie de stoet flankeren, men vreesde voor incidenten. Die bleven uit, de orde werd gehandhaafd, alleen kon 'n doodbidder zijn woede niet bedwingen toen een kleine boodschappenjongen de cortège doorbrak, vóór de eigenlijke begrafenisstoet begon.

Er was 'n fascistische fanfare, die eindeloos: ‘Ik had een wapenbroeder’ speelde als het tromgeroffel zweeg. Menigeen dacht met weemoed aan den jongen held, die door de roden van Moskou (of door de politie, fluisterden sommigen) lafhartig in de rug was gesluipmoord. Maar hij leefde voort! In de harten van duizenden en in 't bijzonder in de beide stormtroepen, die zijn naam droegen: Stormtroep Ludo van Thorn 1 en 2. Ze gingen voor 't lijk, droegen de talloze kransen van industriëlen en wapenfabrikanten, rhythmisch klonken hun dreunende laarzen, die

statig en ingehouden langzaam op 't plaveisel daalden. Er was 'n zekere gelijkenis in al die brute, ernstige, maar weinig beschaafde gezichten, hun koppelriemen waren fonkelnieuw, gisteravond door den Leider zelf uitgedeeld. Gisteravond waren de beide stormtroepen door den Leider ingewijd, die in 'n toespraak hun allen Ludo als voorbeeld stelde; men beleefde 'n impasse, deze grootse propagandatocht, waar honderden langs den weg de ogen op hadden gericht, beloofde succes af te werpen. Drie tamboers roffelden. Dan de lijkkoets, waar de arme Ludo in was, met 'n orgie van bloemen overdekt. De paarden in 't zwart. Daar omheen doodbidders. Achter 't lijk, de Leider, kort en dik, beende naast Van Thorn, den ongelukkigen vader, groot en dik. En rood in z'n gezicht, z'n haar niet meer à la brosse, maar kalend reeds. 'n Martelaar ook hij. Van een Idee. Af en toe keek de Leider naar hem, die weer in genade was aangenomen. Achter hen Coemans naast Hâvresac. De eerste zeer aristocratisch en grijs. Hij had eigenlijk ternauwernood op den zoon van zijn zuster acht geslagen en werd pas door diens noodlottig einde op den jongen attent gemaakt. De zaken namen hem geheel in beslag. De zaken gingen goed op 't ogenblik. Hij zou weldra de Mosers in Limburg en hier boven 't hoofd groeien. Coemans was niet ontevreden. Maar hij zou straks een woordje moeten zeggen. Hij speechte anders nooit. Het was 'n lastige affaire. Hij trachtte zich te herinneren wat hij al bij dergelijke gelegenheden had gehoord. Loom sjokte naast hem de rhinoceros Hâvresac-Zur Mühlen, de leider van de beweging uit Limburg. Schatrijke meelhandelaar. Vermoeid. Hij herinnerde zich den jongen totaal niet meer. Vermoeid. Maar hij was verplicht, hij was 'n representatieve figuur. Doodstil stonden de kijkers langs de weg, ontroerd door't luguber tromgeroffel.

Vrienden volgden. 'n Zware bourgeois satisfait, die alleen maar oog had voor de vrouwen langs de trottoirband en voor de fotografie-toestellen; hij hield nog steeds erg van vrouwen, de beroemde schilder, was bezorgd, dat men hem niet zou opmerken en noemen in de krant, Arsène Loven was nog steeds ijdel en vergaf 't niet aan den vliegenier, die naast hem schreed, dat hij eens z'n vrouw had bezeten. Van Grevelingen was thans kapitein. Maar hij had niet in uniform willen komen, al hadden de fascisten dat dolgraag gewild. Hij wilde de staat niet compromitteren. Daarom ging hij geheel in 't zwart en ernstig naast het dikke monster Loven, dat hij verafschuwde. Hij herinnerde zich zes à zeven jaar geleden de grote salon in de Carmelitessenstraat: devader las'n verhaaltje van den gestorvene voor, 'n fris waaierend sprookje van elven en nimfen; het had Jhr. van Grevelingen toen wel zeer getroffen die frêle woorden te horen in de zwoelgeparfumeerde zaal tussen al die

wereldsen, die wel heel ver van die fijne kinderlijke onwezenlijkheid af stonden. Hij had sympathie opgevat voor den kleinen onbekende, 'n gevoel, dat verdiept werd toen hij kort daarop met zijn tante Ludo had ontmoet, 'n tenger blond jongske met smalle langwerpige ogen.

Het leven was vreemd, bedacht Van Grevelingen, terwijl de muziek achter hem de Eroïca inzette en vóór hem het gedreun der stormtroepen Ludo van Thorn 1 en 2 doffer werd. Hij was zeer weemoedig over de dingen en om de dood en 't geheimzinnige van dit geval. Hij hield niet van 't fascisme en niet van 't geweld. Hij betreurde nog steeds de loopbaan, die men voor hem gekozen had. Maar in 't begin van de begrafenis was hij zeer geschrokken. De stoet met al zijn vertakkingen wachtte, zoals gezegd, op de Weteringschans, alleen de lijkwagen met de familie en de bidders zetten zich op de smalle Paulus Fortuynstraat in beweging. Geheel voorop liep in plechtig zwart met zilveren kwasten en 'n grote steek op, 'n soort aanvoerder, die met zijn parapluie de richting aangaf. Op de hoek van de Paulus Fortuynstraat reed opeens 'n jongen van 'n jaar of twaalf zonder de stoet te zien langs den doodbidder. Het was 'n ogenblik of daar de kleine Ludo van Thorn, zoals Van Grevelingen hem in Limburg had gekend, blootshoofds voorbijfietste. Het gaf hem 'n schok, maar 't volgend ogenblik gaf de kraai 'n geduchte slag met zijn paraplu op de rug van den armen knaap. Dit incident vervulde Van Grevelingen met 'n wanhopig gevoel, hij zag voortdurend den jongen, van zijn vergrijp onbewust, na gejaagde oogopslag ontsteld en snel doorfietsen. Het was wellicht verklaarbaar, dat de verdroogde bidder zo gehandeld had, hetzij uit verbittering over de onoplettendheid van den boodschapper, hetzij wijl hij, vertegenwoordiger ener verachte groep, zich thans in zijn functie onkreukbaar voelend, door zo'n enkele forse slag op dat smalle ruggetje zijn opgehoopte minderwaardigheid wilde afreageren. Maar kapitein Van Grevelingen kon zich niet losmaken van't denkbeeld, dat de betaalde bidder van den kleinen Ludo den kleinen Ludo op zijn eigen begrafenis geslagen had.

Nu zweeg het koper, dat somber en vaak vals de Eroïca van Beethoven had getromd en gepaukt. Even hoorde hij de hoge stem achter zich van den afgedankten diplomaat, die hij zich van de Carmelitessenstraat wegens zijn prominente relaties herinnerde, hij had 't over Briand, maar Van Grevelingen kon niet meer horen wat feu M. Briand tegen hem gezegd had, want het adembenemend rhythme der soldatenlaarzen van Stormtroep Ludo van Thorn 1 en 2 maakte alles onduidelijk. Van Grevelingen kon het verband niet vatten, dat er moest bestaan hebben tussen dezen verfijnden knaap en de grove, half klein-burgerlijke, half canailleuze physionomieën van de Stormtroep Ludo van

Thorn 1 en Ludo van Thorn 2. Die langs de weg stonden, wezen elkaar de leiders en onderleiders, men zocht vergeefs naar Schwarz, die werkte echter al weer aan 't begrafenisnummer, dat straks verschijnen moest. Schwarz voelde niets van 't leed der ouders en zag alleen een prachtig propagandaobject in de dood van den jongen Ludo.

Ook bij de R.K. Kerk stond 't zwart van de mensen. De leiders en stormtroepers namen de witgelakte kist en droegen ze naar 't altaar. Terwijl allen binnendromden, klonk plechtige orgelmuziek, het Dies Irae. Er was bijna weer 'n strubbeling, maar nu't eenmaal zo ver was, wilde de oude pastoor maar geen tegenwerpingen maken. Maar hij mopperde over dat politieke gedoe, deze onchristelijke soldatenlaarzen. Over de lijkdienst was anders veel discussie geweest, men twijfelde immers of de jongeman niet de hand aan zich zelf had geslagen, voorts erkende de kerk de brutale, fascistische inmengingin geloofszaken allerminst en was de vader van den overledene lid van den onwettigen Raad van Katholieken. Maar de huisvriend der Van Thorns, pater Ahrends uit Limburg, had 't zijn christenplicht gevonden alles in der minne te schikken. Hij geloofde niet aan Ludo's zelfmoord. Pater Ahrends celebreerde de Mis. Nuchter na 't pathetisch galmen van 't orgel klonk zijn Latijn. Toen nam hij, tot ieders verwondering 'n inbreuk makend op de uitvaartsliturgie, 't woord in 't Hollands. Hij sprak de Moeder aan, die rechtop zonder tranen en als levenloos het schouwspel volgde. Hij troostte haar er mee, dat haar zoon spoedig gelouterd daar zou komen, waar wij allen eenmaal hopen te komen. Daar heerst geen geweld en geen honger zoals op deze wereld. Daar bestaat geen klassenstrijd, daar onthoudt de een niet het hoogstnodige aan den ander, de engelen steken elkaar geen dolken in de rug en de zaligen weten niet wat revolvers zijn. Dan richtte hij tot de Vader 't woord: ‘Uw zoon was 'n idealist. Hij was te goed voor deze wereld. Daarom heeft God hem tot zich genomen. Ludo was te goed voor deze wereld van godslasteringen en verdachtmakingen op krantenpapier. En als hij nu tot u zou kunnen spreken, dan zou hij zeggen: Voert Uw idealen uit, maar weest onbaatzuchtig, krenkt Uw tegenstander niet met onwaardige middelen, smelt Uw dolken en Uw moordwapens.’

Robert was onder den indruk en slikte, naast zijn rechtop gezeten, koele vrouw, wier gelaat onzichtbaar was onder haar zwarte sluiers. Haar broer, Coemans, had 'n kleine calculatie in z'n hoofd, waar hij niet af kon, tegelijk trachtte hij iets te onthouden van Ahrends' preek voor straks. Machtig hoe die man zich uitdrukte, jammer, dat hij niet aan hun kant stond, zo'n man was geld waard. Hâvresac dommelde, Loven grijnsde en Van Grevelingen herkende den merkwaardigen pater, die

indertijd aan 't diner de crisis en de komende ellende voorspeld had. De ellende was gekomen, Ludo van Thorn had er iets tegen willen doen, terwijl hij, Van Grevelingen, zich te Soesterberg onledig hield.

De fascisten waren vrij woedend over de onverholen kritiek van den paap op hun beweging en zijn voortdurend zinspelen op geweld. En onder plechtig orgelgalmen mopperden ze binnensmonds en schoven de kerk uit. Daar stond weer 'n ademloze menigte. Op 'n houten podium speelde 'n symphonie-gezelschap zeer overgevoelig: Ases Tod en menigeen wiste zich de ogen af. Schwarz had Ludo's sterven vol berekening uitgebuit.

3

Eugenie was snel teruggereden naar haar woning. Ze had tot haar familieleden gezegd, zich in geen geval om haar te bekommeren en haar alleen te laten. Vervolgens was ze naar Ludo's kamertje gegaan en had alle papieren, die daar lagen, schoolschriften, brieven en alles mee naar beneden naar de donkere voorkamer genomen, waar 'n klein haardvuur brandde, want Eugenie was zeer frileus.

Eerst had ze de verzen gelezen in't tijdschrift. Ze liet de zin der woorden niet tot zich doordringen, maar dacht alleen voor dit gedrukt was, heeft hij dit met zijn eigen hand geschreven. Nu zocht ze koortsachtig alles wat hij zelf geschreven had. Er waren veel brieven van Emile Moser, zijn Joodsen vriend, ze zuchtte, verliefde brieven van meisjes, misschien van zijn school, geen wonder, dat de meisjes hem aardig hadden gevonden. Ze trachtte te lezen, maar dan kwamen de tranen weer, de snikken uit haar droge, hoestende keel en ze vreesde, dat haar familieleden zouden komen om haar te troosten, ze stond mijlen ver van al die mensen, die Ludo minder hadden gekend dan Emile b.v. Daarom hield ze op met lezen, maar vond ten slotte 'n schrift met vreemde liefdespoëzie en 'n dagboek, blijkbaar van de laatste dagen. Ze las er in, het waren nuchtere opmerkingen over bijeenkomsten, ook de naam van Prick, de briefschrijver, kwam er in voor. Dan las ze met ijzige schrik opmerkingen over haar man, Robert. Ze liet 't boek vallen, raapte 't weer op. Zou Ludo dan toch...?

Opeens kwam Robert binnen met z'n hogehoed in de hand. Geagiteerd: ‘Er wordt gezegd, dat 't inderdaad een opdracht van de politie was... 't Kan geen suicide zijn, want er zijn tal van bewijzen tegen,

hij had geen kogelpoeder op de hand, er is geen kogel in de carrosserie gevonden... Ik zat met 'n commissaris van politie in de wagen, die het fascisme welgezind is...'

Maar zij maakte het hulpeloze handgebaar, dat hij nu al jaren van haar kende. 'Wat lees je daar?' zei hij verward. Ze werd rood en scheurde opeens de bladzij uit 't cahier, wierp 't in de vlammen. 'O', zei hij steunend, 'Ludo was 't niet met ons eens, hè?... Hij hield niet van mij,' ging hij moeilijk voort, 'maar ik wel van hem.'

Eugenie viel neer op 'n stoel, het hoofd steunend op de papieren en schriften.

Robert van Thorn schoof de gordijnen opzij en ging aan 't raam staan, zoals vroeger als Ludo niet bijtijds thuis was. Maar Ludo kwam niet meer terug.

Uit: Onbewoonbare wereld.

De boze geest

In 't géder[6] is de godsdienstleraar nerveus en bedrijvig. Anders ruikt't er niet lekker, maar nu kookt zijn vrouw chocola voor de kinderen en straks komen de verse krentenbollen, maar eerst moet 't ‘examen’ plaats vinden. Alles is feestelijk en zenuwachtig om den opperrabbijn. Die heeft een heel blank gezicht, 'n ringbaard en dikke, als glimmend gepoetste wangen, hij streelt voortdurend zijn baard en maakt niet veel woorden vuil, maar als hij iets zegt, dan galmt de wereld, huppelen de bergen als lammeren en trillen de inktpotten in de oude, verveloze banken. Siegfried heeft veel ontzag voor hem, hij is een van de grote mannen van ons volk.

Aan de muren hangen spreuken met Hebreeuwse letters; die heeft meneer Daniëls geschreven met koschere inkt[7], die steeds bleker wordt omdat de gazzan[8] er water bijgiet als hij dreigt op te raken. Meneer Daniëls is bleek en vraagt over geschiedenis, hij is bang, zijn puntbaardje trilt, maar Siegfried weet alles, noemt bedeesd alle twaalf zonen van Jacob en hij is ook niet vergeten de namen van de vrouwen en bijwijven van dien braven aartsvader.

Nu en dan vraagt een der gemeenteraadsleden iets, de fabrikant Stern op deftiglijzigen toon, bij hem eet de Raaf en hij is er heel vertrouwelijk mee, misschien durft hij hem wel aan z'n jasje trekken. Dan kijkt ook de paardenviller Hartog in zijn gebedenboekje, hij heeft ook 'n hogehoed op net als de anderen maar nogal verfomfaaid als 'n natte poes en dan vraagt de paardenviller op deftige wijs:

‘En wat voor brooche[9] zegt ge als ge - de grote, de grote O*k*eaan oversteekt?’ De Raaf kijkt verstoord, maar verbetert niet, maar de grote mensen lachen 'n beetje en Hartog wordt rood onder z'n natte poes, hij weet natuurlijk niet dat 't oceaan moet wezen en dat dit hetzelfde is als zee. En Siegfried ook heel effe: hihihi, thuis vertellen, oom Ies lacht zich 'n kriek.

Maar als Siegfried thuiskomt is hij de Okeaan al vergeten. Hij is na de tractatie weggehold, maar onderwijl door de processie tegengehouden. Jezus, bleek aan 't kruis genageld. Koos Harting heeft gezegd dat zij, de Joden, die spijkers door Jezus z'n handen hebben geslagen. Door die handen? Dat bloed... Zijn hart klopt in zijn keel. Vooral toen 't Allerheiligste langs werd gedragen, allemaal knielden, en hij kreeg zo'n raar gevoel in zijn benen of hij ook moest knielen. Maar, vertelde hij trots tegen oom, ik weet dat 't erge zonde is om te knielen.

‘En wat zei de Raaf,’ informeerde oom terwijl hij 't vlees sneed.

‘We hebben chocola met krentenbrood gehad en vanmiddag houdt hij 'n preek.’ ‘Nou Arthur,’ zei Moser, ‘daar moest jij nu maar 's heengaan, we mogen ons niet zo afzijdig houden.’

Arthur bromde wat, hij had met iemand afgesproken, moest met de wagen weg.

‘Weet je wat,’ zei Alex, ‘dan ga ik er nog eens heen, ik wil hem nog wel 's horen over de jytser horang,[10] 't is net 'n dominee, als hij zo gilt, dat Amalek[11] moet worden uitgeroeid.’ ‘Wat is dat, de jytser horang?’ vroeg Siegfried. ‘De boze geest, kindlief,’ zei Moser, zodat Lex niet de tijd had met zijn Latijnse kennis te geuren, want hij had het ‘spiritus fornicationis, dat is de geest der onkuisheid’, op de lippen. Hij liep zodoende ook geen gevaar door Arthur bespot te worden om zijn opschepperij en hij behoefde ook niet te blozen om dat wonderlijke ding onkuisheid. Inmiddels voer zijn vader voort tegen Siegfried: ‘En dan gaan wij fijn naar 't Gebroek.’ Nou, dat zou 'n lollig dagje worden, peinsde Siegfried, maar toch bleef hij 'n beetje tobben. Had hij nu den Raaf maar kunnen vragen wat dat toch met Jezus was, hij had best gedurfd.

't Eten verliep onder gepraat over 't onderhoud van moeders graf en de aankoop van huizen.

Al scheen de zon dien middag en al was oom Israël nog zo vrolijk, terwijl hij 'n beetje zingend langs de zomerwegen trok, de kleine jongen was zo opgewekt niet. Hij zag nog telkens de wilde, zwarte leedogen in het bleke Jezusgezicht star op zich gericht; hij moest onophoudelijk denken aan de woeste lijdensbeelden die 's ochtends door de stad waren gedragen; hij zag nog steeds de blanke geïmproviseerde altaartjes in de deurposten, waar telkens in eendere pose de Gekruisigde rees tussen de witbrandende kaarsen. Oom Israël was zich van zulke erge dingen niet bewust, hij was weer prachtig gekleed: in z'n gehandschoende hand zwaaide hij 'n zilveren rotting en in de blote hand droeg hij 'n sigaar. Tussen de uitvoerige paffen aan de sigaar neuriede hij 'n lied of riep luide ‘à la bonheur!’ Het was druk op den weg van Zondagvierende burgers. Oom keek met belangstelling naar meisjes en vrouwen. Opeens werd Siegfried donkerrood en vroeg met zachte stem: ‘Oom, wat gelooft u van God?’ Oom was zeer verbaasd over de moeilijke vraag en keek verschrikt in de ernstige kinderogen. ‘Er is maar één God en dat is die van ons en dat is de beste.’ Toen trok hij aan z'n sigaar en duwde Siegfried tegen zich aan. Langs den weg stond een vrouw, die melk verkocht en die tevens 'n dikke en domme boerin was. Oom stond stil. Zou hij 'n glas heerlijke kouwe melk bestellen, daar had Sieg nou echt zin in.

‘Hebt gij verse melk, vrouw Schoemakers?’

‘Zeker, zeker, zeker, meneer Moser.’ ‘Moet u zorgen dat ze u niet zuur wordt!’ En hard lachend om haar verbolgen gezicht, trok oom Siegfried mee. Die oom was toch 'n plaaggeest. In 't Gebroek zat de hele burgerij koffie en bier te drinken en te kaarten. Daar bestelde oom chocola voor Siegfried en voor zich zelven koffie en boterhammen met... ham... Siegfried werd koud van afgrijzen: at zijn eigen oom buiten varkensvlees? En hij was een en al ontsteltenis toen hij oom tegen de dienende vrouw hoorde zeggen: ‘Maar vrouw, snij me de randjes er van af, ge weet wel, die mogen we niet eten.’ De vrouw ging weg en ze zai tegen de mensen dat die meneer Moser toch zo'n brave Jood was en zo sekuur op 't naleven van zijn geloof. Maar oom lustte de randjes niet en gluurde snaaks naar Sieg. Die keek sip: wist oom dan niet dat hij vreselijke zonde deed? Die goeie oom die alles wist, hoe kon hij zo ijselijk zondigen: gazzer12, wie at nou gazzer? Hoeveel martelaars waren niet moedig de dood ingegaan omdat ze zich niet door die valse Romeinen wilden laten dwingen dat walglijke te eten... De zon scheen genoeglijk, kippen stapten soms onverschillig, soms parmantelijk, maar altoos dommetjes rond over het groen; opgetogen kindertjes in helle zomerpakjes speelden op de wip en zwaaiden op de schommel. Opeens rees 'n verdriet in Siegfried: daar ginds zat Koos Harting bij zijn vader en moeder, zwarte Koos in zijn blauw matrozenpakje, Koos die hem vals beledigd had, toen hij pas op school gekomen was en Sieg die hem aardig had gevonden, zijn vriendschap had gezocht; maar Koos had treiterend geroepen: ‘Kleine Jood, jullie hebt de Heer Jezus vermoord!’ De Heer Jezus, - meneer Daniëls sprak nooit van Jezus Christus, maar altijd zuinig over de ‘stichter van 't Christendom’... Daar zat die boze jongen nu met zijn vader, de mooigeklede kapitein en Koos z'n moeder, een blonde en grote vrouw in groenzijden kleed. Zij hield een duizendtintige parasol boven het hoofd, hoewel ze in de schaduw zaten. Ze keken alle drie ontevreden, ook Koos die stil zat met de handen over mekaar.

Oom Israël was in 'n luidlachend gesprek geraakt met 'n dikke dame achter hem. Hij sprak de taal van 't land met 'n aangeleerd voornaam accent. ‘Oom!’ Siegfried stiet hem aan, ogenblikkelijk wendde hij zich om. ‘Wat is er, schat?’ ‘Oom, Koos Harting zei gister tegen mij dat wij Jezus hebben vermoord.’ ‘Hoe,’ zei oom vrolijk, ‘dat is gelogen, dat hebben die van Stern gedaan.’ En onmiddellijk draaide hij zich naar de dikke dame die heen en weer schommelde van plezier. Maar Siegfried was ontevreden; dat kon niet, dat die van Stern den Heer Jezus hadden vermoord; oom zei dit maar omdat 't zijn concurrenten waren.

De kippen pikten in de korsten brood en kaas die om de

groengeverfde tafeltjes lagen. Ze waren in 't geheel niet barg tussen al die honden en drinkende en kaartende Limburgers. Dof klonken de geluiden van kegels en beugelballen. Toen, omdat oom toch maar door bleef praten met de dikke dame, vatte de kleine Siegfried moed en ging aan de andere kindertjes vragen of hij mee mocht op de wip. Natuurlijk, natuurlijk. Een oude heer zette hem op de lage balk. Koos Harting slenterde langzaam met de handen in de broekzak in de richting van de wip. In enen lachte hij en riep sarrend: ‘Dag spekjood!’ De andere kinderen keken naar Sieg. Een akelig verdriet schrijnde hem, iets zeggen wilde hij, hij werd gloeiend rood van schaamte. Hij keek met smekende blik naar oom en wenkte. De deftige oom kwam aangehold naar de wip. De kleine jongen gleed in zijn armen: ‘Als ik sterk genoeg was, zou ik die jongen daar doodslaan.’ ‘En waarom dan, m'n lammetje?’ ‘Hij heeft me uitgescholden voor spekjood.’

Oom zette 't bevende knaapje neer, hij streek z'n plastron recht. Zijn opgewektheid was voorbij. 't Zou dwaas zijn dien jongen ter verantwoording te roepen. Hij mompelde iets van ‘trots zijn er op’ en ‘op vandaag nog, onverklaarbaar.’ Ze namen weer aan 't tafeltje plaats, zaten stilletjes; Sieg keek peinzend naar de witte, domme kippen. Oom had zich weer brood met ham besteld en streelde op regelmatige wijze zijn geliefde neef je over de zwarte krullen.

Dof klonken de geluiden van kegel- en balspel, over de Maas loeiden de koeien lang en droefgeestig: de avond ging nu komen.

De Joden in dit stadje waren verre van wetsgetrouw. De vorige leraar was 'n liberaal geweest en was des Sabbaths met een sigaar ter kerk getrokken. Als familie op 'n Joodse feestdag de zaak sloot, liet de gazzan vragen of er iemand ziek was. De nieuwe leraar was jong en vroom, maar hij was machteloos tegen de cynische geest van zijn kudde, die hem de wet voorschreef; aan den anderen kant verhief zich dreigend de machtige Raaf die alles met hem doen kon. Maar de Raaf fulmineerde geregeld tegen de verslapping op 't gebied der religieuze plichten, hij oreerde over de morele en religieuze verheffing. Achter in de synagoge zaten Lex en Theo. De opperrabbijn liep galmend op en neer, soms met gevouwen armen, dan weer stak hij zijn handen in zijn zwartzijden mouwen, hij droeg 'n lange zwartzijden talaar[13] en had 'n groot wit bidkleed om, op zijn hoofd was een hoge zwarte baret. De Raaf galmde over onze morele en religieuze verheffing. Maar er was veel verkeerds in Israël. Nu en dan keek hij in 't boek op de katheder. De eenvoudige, onontwikkelde gemeentenaren hoorden 't met doffe vertwijfeling aan, ze begrepen nooit veel van dat plechtig toneel. Als hij af en toe 'n bekende Hebreeuwse zin

zei, knikten ze met de hoofden, ze overwogen al wat ze straks zouden zeggen, ze moesten elkaar kritiek geven als over een comediestuk, maar ze praatten toch liever over koeien, manufacturen of politiek.

‘Als hij nou maar niet begint over de jytser horang,’ fluistergalmde Theo. En ternauwernood had hij 't gezegd of daar klonk 't: ‘Amalek is in ons, laten we den bozen geest, den jytser horang, uitrukken uit onze harten, broeders en zusters.’ Alex hield met moeite 'n lachbui tegen, het kwam toch ook zo onverwachts, hij werd vuurrood om de onbegrijpelijke ernst van de toehoorders, maar Theo galmfluisterde de ganse volzin na. Met geweld trachtte Alex zich nog te bedwingen, maar toen Theo weer fluistergilde: ‘Amalek over ons!’ opende zich Alex' mond en tot onuitsprekelijke consternatie der gelovigen klonk opeens door de stille sjoel[14] 'n scherpe kinderlach! De Raaf zweeg, blikte vertoornd op, sloot zijn boek met doffen klap. Zijn gezag was aangetast. Men schudde 't hoofd, keek naar den kleinen onbeschaamde, men fluisterde: schande! en klakte afkeurend met de tong.

‘Jullie twee d'r uit!’ dreigde de mooie, hoogpriesterlijke stem. Blozend, nagestaard door de gemeente, met den staart tussen de benen, gekrenkt in hun kleine zelfbewustzijn, wankelden de knaapjes weg. Op de binnenplaats echter lachten ze niet meer.

Uit: Schipbreuk te Luik.

Herfst

Men neemt een café arrosé, hetgeen ook een prettige ontdekking is, en wandelt langs de Boulevard. Judy zou wel altoos door willen flaneren, deze heerlijk-zachte herfstavond in Parijs. Maar Lode wil niet te laat naar bed. Hij zegt: 'Hôtel', maar Judy lacht een beetje nerveus, het zal er wel van komen. 'Laten we ergens gaan waar muziek is of tenminste gezongen wordt..'

Uit een groot café klinkt muziek en Lode maakt zijn karakteristiek Brussels gebaar met zijn stok. Een grote menigte zit aan marmeren tafeltjes en lacht om wat een dame op een podium zingt. De nieuw aangekomenen begrijpen niet waarover het gaat. Ze lachen zonder veel begrip mee en wachten geduldig bij hun fine, die hun dadelijk geserveerd wordt. Het is een beetje ongastvrij, dat ze direct moeten betalen, maar er zal wel reden voor zijn. Lode mompelt, gecontrarieerd in zijn beurs zoekend: 'Pas si vite, non de djale[15].' Misschien geen klassiek Frans, maar een type als Lode leert overal spreekwijzen waar hij komt.

Nadat het toneeltje even leeg heeft gestaan, verschijnt op platvoeten een zonderlinge figuur, een dikke abbé, met een bijzonder kromme neus en een geweldig kruis om de hals. Vreemd, hoe zeer die Fransen allemaal op Joden lijken, is niet? Maar daar komt nog een confrère, al even semietisch van gelaatsexpressie, maar mager, met een nerveuze bril op de lange neus, en een stoppelige kin. Door het gelach kunnen ze niets anders horen dan de begroeting: 'Hé, mon cher Pierre Moïse.'

'Mon très cher Isaac Antoine...'

Als Lode even naar zijn meisje ziet, bemerkt hij, hoe snel een rood waas langs haar wangen trekt. Het zijn kennelijk Joodse abbés, die met de armen zwaaien en enormiteiten zeggen, want de hilariteit is niet van de lucht, maar wat ze vertellen, met veel gesticulaties, in hun vette Frans, is voor onze vrienden uit het Noorden niet te verstaan. En nog, als de een den ander met wijd gebaar toeroept: 'Mon cher Isaac, que notre Seigneur Jésus-Christ vous prenne dans sa sainte garde...,' buldert de hele zaal, behalve Judy en - Lode.

'Neen, 't is hier niets gedaan,' meent Judy en ze gaan naar hun hotel in een zijstraat. Maar vóór ze naar boven stijgen, drinken ze beneden nog een klein notedopje cognac.

Een vreemd ontwaken. Eigenaardig geurt de triestige hotelkamer. Het is

donker. Lode scheert zich voor de spiegel, waarboven een lampje gloeit. Met veel gekletter heeft hij de jalouzieën opgehaald. Judy was reeds wakker, ze is vroeg en zacht-kreunend ontwaakt. Nu ligt ze loom, nog steeds niet wetend waar ze is, moe, bleek, teleurgesteld. Bleek ook is de dag, na het stralen van de gisterlijke zon.

- 'Het regent,' zegt Lode en scheert zich met bevende hand. Hij herinnert zich een gesprek onder artisten; een Joodse criticus zei: 'Dat krijg je met een Jodin niet spits, behalve met een huwelijksnacht in het vooruitzicht.' Lucas was daar bij geweest en hij moet nu heel curieus aan diens eerste liefde denken. Ik heb nooit een eerste liefde gehad, denkt Lode.

Dan kijkt hij vluchtig even naar haar, de trotse Jodin, die hij vannacht heeft bezeten. 't Knaagt in hem: is dit alles? De grote liefde?

Hij is misschien zo vurig niet. Hij moet nu maar wat gaan praten, het gaat zo niet langer. Hij begint over de Middeleeuwen, dat was nog eens een tijd, kruistochten en kathedralen. Dan over Shakespeare: 'Hoe anders heeft Shakespeare de Joden uitgebeeld dan die imbecielen gisterenavond met hun Joodse pastoors. Geen greintje van de innerlijke grootheid, die toch in bijna ieder Israëliet aanwezig is...' Hij kent niets verfoeilijkers dan antisemitisme: 'Het is uiterst onbillijk. Men moet niet vergeten, dat ook Jezus onder de Israëlieten is geboren. Alleen, ze hebben hem gekruisigd. En dat weegt nog zwaar op ze.'

Lode kijkt strak in de spiegel en Judy vraagt: 'Wat zie je aan die spiegel?'

'Er zijn Joden en Joden,' gaat Lode voort, 'maar er zijn er van een zeer speciaal soort, waar ik ook liever niet mee te doen heb...'

In haar bed zwijgt de vrouw ontsteld; even heeft haar vale gezicht naar hem opgekeken, maar nu ligt ze met het gelaat naar de muur. En zwijgt. Lode ziet het met iets van diabolische triomf...

Maar het schijnt, dat Judy, nadat ze hardnekkig geweigerd heeft, op de kamer petit déjeuner te gebruiken, voortaan in zwijgen blijft volharden. Ze heeft hem bevolen, in een café op de hoek op haar te wachten. Ze wil alleen zijn, als ze zich wast. Lode heeft de schouders opgehaald en is gehoorzaam naar buiten gegaan, waar hij rilt in zijn loden jas. Wat gisteren zo heerlijk leek en vrolijk, is druilerig, vuil; onzegbaar vuil en druilerig. Hij bestelt koffie. Waar moeten ze die hele regendag zoekbrengen?

Ook Judy vraagt zich dat af. Ze wil haar koffers pakken en terug. Ze is ontnuchterd. Deze kwellende praat, terwijl hij zich schoor... Hij is physiek afstotelijk, verlopen, grauw, met zijn fanatieke ogen - er is haat

in die ogen. Zijn ze zo allen, de anderen? Mijn jeugd is voorbij, wat nu komt, is niet meer goed. Ik meende voorheen, dat ik geen illusies meer had, maar nu is alles - verloren. We moeten maar naar een museum of een film.

In het café staat Lode hoffelijk op, neemt haar regenjas, verzoekt haar dringend, vooral veel te eten. Ze geniet van de warmte in zijn stem, ze heeft het koud hier. Maar dan opeens zegt hij: 'Ik had nog naar de kerk gewild.'

En ze snerpt bijna: 'Maar ga gerust je gang, de Sacré-Coeur is hier vlak bij, zoals je weet.' Gistermiddag hebben ze het witte bouwsel in de zon zien schitteren. 'Het heeft nu geen zin,' zegt Lode, 'ik had er nuchter heen gemoeten.'

Ze eet met een brok in haar keel. Dan zegt ze opeens lachend, met een poging, haar weerzin te bedwingen: 'Moenen![16] Ik wist niet, dat je Moenen was.'

Lode twijfelt of hij kwaad moet worden; immers hij heeft voor Moenen gespeeld, die het vertwijfeld Marieken op de landweg gevonden heeft, haar toezeggend te helpen; maar hij bleek de Duivel te zijn, die haar de ziel ontnam.

'Integendeel,' zegt Lode, 'ik ben de Duivel niet. Ik weet wel, dat ik een zondaar ben, maar de zonde, die wij deden, geeft geen aanstoot. Het is ternauwernood zonde. Iemand, die geen zonde doet, kan ook geen heilige worden. Ik wil geen heilige worden, liefste, maai ik wil één ding: jou bekeren.'

Ze lacht schril: 'Daar is het nou echt goed weer voor, het juiste psychologische ogenblik.'

''t Is weer om een erfenis te verdelen,' grijnst Lode bijna, 'maar in ernst, zou je niet liever Christin zijn? De Joden moeten zo lijden, omdat ze Christus niet erkend hebben.'

Wezenloos ziet ze hem aan. Misschien is hij gek; ze voelt zich niet op haar gemak, met Jilles voelde ze zich toch meer thuis. Deze man zou in zijn zotheid haar misschien tegen haar wil tot rare dingen brengen. Soms boeit deze fascinerende blik, maar nu is hij een banale aansteller. 'Klets toch niet,' zegt ze ten slotte, 'koop maar eens een krant, dan kunnen we zien, wat er in de wereld te doen is.'

Ze gaan door de trieste najaarsregen, op elkaar aangewezen. Zij kan niet van hem weg, ze kent niemand in deze grote koude stad, die gisteren nog zo vriendelijk heeft gelachen en nu een stuurs aangezicht naar Judy wendt. Ze voelt zich aan de bescherming van deren man, van wien ze nu gruwt, overgeleverd. 'Zei je wat?' vraagt ze verschrikt.

Ironisch beziet hij haar: 'Ik, welnee.' Ze had als heel uit de verte

zijn stem gehoord en die zei: ‘Sterf! Jodin!’

Lode koopt kranten. Dan zitten ze op een verwarmd terras bij de grote potkachel. De krant vertelt van burgeroorlog, die in Duitsland woedt. Brüning stelt nieuwe noodverordeningen voor; dagelijks geschieden moorden. Dan kijkt men liever wat er voor theater hier is.

‘Grote God!’ roept Lode en ze kijkt naar zijn krant. Portret van Polydoor Ronde. ‘Le vénérable vieillard Ronde.’ Hij is dood. Judy is bedroefd. Eén keer heeft ze hem gesproken. Toen Lode hem beledigd had. In alle theaters van België is men een ogenblik opgestaan; overal zijn rouw-redevoeringen gehouden; universiteiten van Gent en Brussel één dag gesloten.

En Lode, die aan zijn graf zo graag gesproken had, of in de Schouwburg een gedicht van hem voorgedragen? Hij kijkt even naar Judy of het háár schuld is. Hij ziet haar tranen. Ze zwijgen, lezen over den groten Polydoor, een dichter van Europese betekenis. Zelfs in Frankrijk schrijft men over hem, vertaalt men een gedicht aan zijn vrouw:

‘Gij vrouw, nog dierbaar aan mijn duistrend harte...’

Met een stem, waarin tranen beven, gaat Judy spreken: ze vindt dit geen goed teken, de dood van Ronde; ze moesten maar straks terug naar huis, naar Brussel. Als vrouwen doen, die verdriet hebben, praat ze in enen door: ze vindt dit gedicht zeker niet het mooiste, dat hele lange ‘De Landman en de Dood’, dat is veel aangrijpender. En op het Montmartreterras draagt ze uit dat geweldige epos voor, een soort lyrische dodendans, waarin twee vrouwen, de dode dochter en de gestorven vrouw, gefigureerd als de zintuigen van oog en gevoel, den zieltogenden boer troosten, doordat ze met hem meegaan; de dood zelf komt er niet in voor.

Terwijl Judy bijna schreit, is Lode enthousiast. ‘Potverdomme, dat moet gedramatiseerd,’ roept hij uit. Nog altoos wil Lode een drama schrijven om beroemd te worden.

‘Dat zou zonde zijn, bovendien zou alleen Ronde dat werkelijk kunnen.’

‘Jij zou Rozaalken spelen,’ zegt Lode, ‘èn vrouw èn dochter na elkaar.’

Het idee is weer uitmuntend, maar zij schudt het hoofd.

Hij is bevreesd, dat ze hem helegaar ontglijdt. ‘En we zouden samen een toneelgezelschap oprichten...’

Het is waar, Presburg zou hen steunen.

Na een lange pauze zegt ze: ‘In elk geval moeten we niet met zo'n stuk beginnen; geen experimenten meer, maar een gewoon spel. De

mensen zijn beu van religieuze problemen en van allegorische voorstellingen: Het Godsvertrouwen, de Deemoed, als een vrouw in het wit... Geen Meneer, die Haat heet en lelijke gezichten snijdt, Lode, maar een gewoon mens met haat en liefde en duizend andere eigenschappen; variaties, geen typen of vleesgeworden doodzonden. Vlees wordt het nooit, het blijven acteurs, die dwaas doen. We moeten beginnen met...'

'Met?'

'Met Hélène van Géraldy,' zegt ze peinzend.

En hij, er direct in, met somber geluid: 'Wat is dat toch, dat doffe slaan in het bos.' Zij antwoordt, een huivering bedwingend: 'Ze zijn bomen aan het omkappen, voor de winter.'

'Je bent enorm, liefste,' zegt Lode heel gewoon. 'Als ik naar jou luister, moèt onze troep iets worden.'

Maar zij denkt aan de herfst en citeert Baudelaire:

Bientôt nous plongerons dans les froides ténèbres...

C'était hier l'été, voici l'automne,

Ce bruit mystérieux sonne comme un départ.

Acteurs horen zich zelf niet ongaarne. Lode denkt aan andere dingen, terwijl Judy haar zwaarmoedigheid vertolkt met de gevoelens van Baudelaire.

'We zullen een naam moeten hebben: wat denk je van Vlaams Kamertoneel?'

Judy knikt, afwezig.

'Maar,' zegt Lode nadenkend, 'eigenlijk ben jij geen Vlaming.'

'En jij dan?' vraagt ze verbaasd. 'Je bent toch ook Hollander...?'

'Nog altijd iets meer Vlaming dan jij,' zegt hij, glimlachend als een fijne, zachte schurk.

Heeft ze kou gevat? Ze huivert. Waarom moet Judy nu juist aan het schimpende aanvangswoord denken, dat die zelfde Baudelaire schreef over de Jodin, waarmee hij geslapen had...

Uit: Met de stroom mee.

Het café

Das Heiz ist satt, die Welt ist leer,
Zu suchen haben wir nichts mehr.
Novalis.

Gelukkig was Emile Moser niet. Er was niets wat hij bovenmate beminde. Ach, hij hield natuurlijk wel van de literatuur, maar die grote hartstocht werd gaandeweg minder. Hij mocht zijn vader tegenwoordig wel en op zijn zusje was hij zelfs heel erg gesteld, maar zulke dingen spreken immers vanzelf, tenminste voor Moser, die zelden meer verbaasd was dan als hij kwam te vernemen, dat ergens broer en zuster kwade vrienden waren. Maar hij zag Lea zelden de laatste tijd. Andere lieden vermochten hem zo niet te boeien; ondanks de ontzaglijke schokken in de politiek, kwam hem het hele leven heden ten dage vrij leeg voor.

Vooral nu hij op den drempel bleef weifelen van het Café, 'n ouderwets vuilbruin koffiehuis, verveloos van lambrizering. Weinig comfortabele houten stoelen stonden op 'n door uitgetrapte peukjes eigenaardig zwartgebrande plankenvloer. Leeg dit alles ondanks de drukte die er gonsde. Niettegenstaande de diepzinnige groeven in de gezichten rond 't Dostojewski-tafeltje, (hij boog beleefd naar de dieperiken die getourmenteerd en somber antwoordden), ondanks het levendig en euphorisch gesnap der linkse poëten, (Emile wuifde met geveinsde jovialiteit naar de nieuwsgierige dikhuiden), leeg trots 't tafeltje Rusland van Heden, Vrienden van de Sovjet-Unie, leeg trots de vurige taal van 'n mager pas bekeerd acteur-zonder-gage, die zich heftig verzette tegen de godlozen die hun generaals bij bosjes executeerden, leeg ongeacht de goedkope gijn der journalisten, 't geaffecteerd gewauwel van blonde kindertjes der toneelschool, het weemoedig-bruut abacadabra der whisters, klaverjassers, skaters, de gewichtige boerensnuiten der biljarters-in-hemdsmouwen, de verfijning van 't eenzaam genie bij de tapkast, (het enige dier, dat niet in ‘gezellig’ groepsverband was?), leeg trots de vriendschappelijke kreten die hem nu uit de ‘Bedstee’ bereikten der significatieven.

Op deze laatsten schreed hij af terwijl hij overwoog of hij bij hen plaats zou nemen. Niets anders was de bedstee dan een verhevenheid, 'n schavotjen waarop de school der significatieven ‘haar eigen’ terugtrok. Hij drukte handen en Lichtevelde had 't weer over zich zelf, over

drukproeven, bundels en kritieken, Lichtevelde moest niets van kunst hebben: ‘'t Leven!’ smachtte hij met blikkerende brilleglazen, maar bleef onderwijl doortobben over zijn roem; ‘we moeten zoveel mogelijk publiceren, anders raken we vergeten.’ Hij bewoog zijn ontzaglijk lichaam slechts om den een of ander binnentredenden prominent kwispelend te begroeten of hem ijlings zijn beschermelingshulde te manschappen. Hij rookte niet, en dronk koffie, in tegenstelling met den bijzonderen drinker Verhoef, maar bij elken borrel die Verhoef bestelde, fluisterde Lichtevelde hem met psychopathische eentonigheid toe: ‘Wat zul jij 'n gekke kindertjes krijgen’, want, ijverig lezer van populaire brochures als Lichtevelde was, hield hij zich heilig overtuigd, dat een iegelijk die niet van 'n borrel afkerig was, steevast 'n ongelukkig kroost moest verwekken. Hij zat naast 'n scharminkelige vrouw die hun aller verzen voordroeg bij bevriende families; deze scharminkelige vrouw zou hen later beroemd maken en hun verzen ‘zeggen’ in selecte schouwburgjes en hen uitdragen in het volle licht. Ook waren er der dichters dames, echter bij anderen dan hun eigen echtgenoten gezeten; de libertijnse sfeer werkte de buitenechtelijke copulaties in de hand, waartegen zich geen wettig echtgenoot durfde verzetten: men lacht zuurzoet, uit angst voor 'n slecht artist te worden gehouden. Een vrouw schold op kenmerken van 't *burgerlijke* die ze aan 'n naburig tafeltje waarnam. En Moser die met de hand op de tafel gesteund zich al dien tijd aan 't bezinnen was, besloot nu maar buiten te gaan zitten, en zei nog flauwtjes: ‘We geven te veel af op 't burgerlijke, maar d'r is niets burgerlijker dan dat kankeren op andere lui: kijk die 's... Wat zoeken jullie hier anders dan de lekkere burgermanswarmte van de huiskamer, die jullie thuis niet vinden kunt.’ Er golfde 'n zwak protest en Verhoef (die altoos opkeek als men ergens 't woord ‘dronkelap’ gebruikte), deelde mee dat hij veel te onrustig was om den gansen avond bij moeder de vrouw te blijven; hij vroeg waarom Emile niet plaatsnam en drukte vervolgens zijn harigen schedel tegen zijner Muze borst. ‘Nee, 't is nog zo'n mooie avond, ik ga nog liever wat op 't terras.’ En in 't heengaan streelde hij nog even de zeer oude hond van 'n zeer oud man aan de leestafel. Op dien hondegrijsaard had hem Lea attent gemaakt.

Inderdaad, dit was 'n onrustige dag geweest. Nu was 't stil op 't plein, rustig kabbelde 't gepraat van twee jonge meisjes, waarvan er een 'n rode poes bij zich had. Links zaten twee Amsterdammers op leeftijd, zwijgend bij hun bier. Het was 'n mooie avond, gelijk de ochtend mooi was geweest, lenteachtig; de middag daarentegen was verzadigd van lome weelde van vollen, verlaten zomer, onnatuurlijk, en nu deze egale avond bracht iets van de lente weerom, van de verwarring en de lichte

duizel, zoals ons die in onze puberteit overvalt. De meisjes naast hem vond Emile niet onaardig, al noemde men de een'n artistenvlo en die-met-de-poes 'n Lesbienne. George, de veelwetende kellner, had hem verteld, dat de laatste nu al jaren medicijnen studeerde en nog altijd niet genezen was - flauwe mop overigens. Emile moest altijd even naar haar kijken, ontdekte in haar profiel iets van Lea, maar in elk mooi meisje vond hij iets van Lea terug. De zes grote goede bomen ruisten mild; er was na deze voor 't getij overmatig warme namiddag 'n zachte wind opgestoken. Mendelssohn: Wenn auf der Piazza der Abendwind wekt... Hij had al zo lang met zijn zuster 's naar Venetië gewild, maar zij begeerde er niet heen voor daar 'n ander regiem wezen zou. Hij haalde zijn schouders op; dat kon lang dozen, de zoete avondwind viel overal te genieten, ieder land had zijn liefelijke bries. Opeens zei een der bejaarde heren: ‘En hebt u nog wat van de vliegmanoeuvres gezien?’

De ochtend

Dezen 31sten October hadden boven Amsterdam luchtverdedigingsoefeningen plaatsgehad; het lange woord rook al naar Oostenwind. Emile had gezien eindeloze rijen feldgraue auto's, enkele tanks, hij had 't met pijnlijke weerzin gezien, met'n donkere vleug van vrees in den vroegen morgen, maar er was niets aan te doen, het moest, de kranten schreven er zo vaak over dat de oorlog komen moest, zwijgen er over hielp niet. Alles was zinneloos, er was zo veel waaraan hij zich dezen prachtigen dag had geërgerd. Hij probeerde geen acht te slaan op de ronkende machines in de lucht, maar ieder keek, men was ook massa opeens.

Emile voelde zich niet heel goed de laatste tijd, hij dokterde 'n weinig, stond elke dag na zware dromen met hoofdpijn en vermoeidheid op. Zwemmen maakte hem soms blijmoedig, energieker, des was hij ook van ochtend gegaan. Voor zijn deur was men bezig de prachtige iepen van de Vondelstraat te vellen, men ontdeed ze van hun grootste takken en op 't Museumplein was men ook al doende stukken van de bomen te zagen, het vervulde hem eerst met wrevel, dan met zachte weemoed. Mannen van de stadsreiniging waren de afgevallen takken met de nog onbegrijpelijk gaaf-groen gebleven blaren aan 't opruimen. 't Was dus herfst ondanks de bedrieglijke voorjaarszon.

Onder de douche viel hem Baudelaire in, hij declameerde: ‘Bientôt

nous plongerons dans les froides ténèbres...'. De andere douches zongen, brulden, Wilhelmus, psalmen, de Internationale, Schlaf wohl mein Kindlein, schlaf wohl, kweelden ze in canon. Jonge mensen, sierlijk van leden, speelden 'n woest nalopertje, renden over de perrons, sprongen over de balustrade, wachtten uitdagend op de grote springplank: 'Wie is hem?' tot wie hem was vlak bij naderde en de ander met 'n verrukkelijke sprong capriolend en verend in 't water dook. De dikste van hen, die uitstekend sprong maar minder goed hollen kon, had Emile vaak aangevuurd mee te doen, de charmante meisjes in hun gezelschap, slank en vrolijk jong, lokten uitermate, maar Emile was loom en bevreesd niet mee te kunnen, minder feilloze en spontane sprongen te nemen en had glimlachend neengeschud. Nu keek hij maar terwijl hij zich kleedde naar dat virtuoze naakt van jongens en meisjes die blij waren, jong en gelukkig, die zich van de tijdingen in de krant voorlopig geen zorgen maakten en dansten en sprongen in 't water, uit 't water. In de spiegels van de kleedkamertjes blonk 't groene water waar de zon op speelde als stukjes van 'n immens zonnig bos.

Buiten ronkten langs het blauwe de grijze, stalen dingen die hij haatte. Hij stapte schouderophalend verder, de Leidsestraat in, stond opeens tegenover 'n schrijver, 'n uitstekend maar van 't leven vervreemde vriend, die hem haast ongezien voorbijstapte, maar Emile geep zijn hand.

Twee fragmenten uit: Taboe.

Oude wijn in nieuwe zakken

- Je zult het toch wel met me eens zijn dat dergelijke onbetamelijke praktijken aan de kaak dienen te worden gesteld?

- Slechts ten dele. De opgewondenheid met welke men jaren later nog den plagiaris vervolgt, geeft me 'n onbehaaglijk gevoel; de atmosfeer welke tijdens het proces in de republiek der letteren heerst, is van een analoog troebelen aard als die rond een causa Koorens. Zij, die 't standje aanbrengen, zijn gewoonlijk iets te luidruchtig dan dat men hen geheel sine ira et studio kan verwachten; de arbiters plegen gewoonlijk oorspronkelijkheid, of beter hun eigen oorspronkelijkheid, te overschatten. Nu ben ik me ervan bewust, dat wie een zwakke zaak verdedigt, geacht wordt zelf op de een of andere manier er debet aan te zijn, maar dat hindert gelukkig niet en op gevaar af misverstaan te worden door onwelwillenden, belijd ik mijn afkeer voor het stuitend schouwspel van literaire degradatie, waarop we zo van tijd tot tijd vergast worden. Gedachten en intrigues immers gaan door de eeuwen van geslachten op geslachten over; het auteurschap van dergelijke gemeengoed geworden ideeën is in hoge mate problematisch, nademaal dezelfde motieven onafhankelijk van elkaar hier en b.v. in China opduiken. Maar hoe beperkter onze horizont, hoe grimmiger we ons speelgoed: persoonlijkheid, oorspronkelijkheid, Hollandse zindelijkheid, verdedigen. Ik las bijvoorbeeld met pijnlijke verbazing in het amusante en vaak fijne Journaal van E. de Goncourt, dat Shakespeare en Molière zo weinig oorspronkelijk waren, dat het beiden aan fantasie ontbrak: ‘Oui, oui, c'est indéniable, les auteurs dramatiques de tous les pays depuis les plus renommés dans les anciens jusqu' à Sardou, manquent d'imagination et créent d'après les autres. C'est chez nous l'incomparable Molière et Dieu sait que presque tout son théâtre, ses scènes célèbres, ses mots que tout le monde a dans la mémoire, c'est presque toujours *un vol, vol* dont les critiques lui font un mérite, mais moi non. Eh bien, Shakespeare, qui est un autre monsiew, lui aussi hélas! c'est des vieux bouquins qu'il tire ses personnages et malgré toute la sauce de génie qu'il y met, je le répète, ça m'embête, et je trouve qu'on est plus grand homme quand on tire ses créations de sa propre cervelle.’ Ziehier de meest trieste zelfoverschatting. Goncourt was er op uit dagelijks diefstal te plegen (om zijn eigen Franse zindelijkheidsterminologie te gebruiken) op het dagelijkse leven, de oorspronkelijkheid van Shakespeare - un autre monsieur! - die inderdaad zijn intrigues aan ‘vieux bouquins’ ontleende,

ontgaat hem jammerlijk. Wat trekt men uit zijn ‘propre cervelle’, wat er niet tevoren is ingekomen? Onze familiaal geërfde kwaliteiten zijn gesanctionneerd, echter niet altoos de invloed van geestelijke voorzaten en tijdgenoten. Men constateert bij 'n auteur veel voorkomende uitingen van bewondering voor 'n ander en denkt: kip, ik heb je; bij den argelozen bewonderaar wordt 'n afhankelijkheid geconstrueerd van den bewonderden meester, indien hij niet al lukraak van navolging wordt beticht. Waar men minder oppervlakkig te werk gaat, worden angstvallig invloeden vastgelegd, die den een niet worden aangerekend en die bij den ander dienen om het eind van zijn literaire carrière te verhaasten. Wat men bij den een brutale navolging heet, wordt bij den ander, con sordino, affiniteit genoemd, men fluistert zoetjes: reminiscentie, maar bij den derde joelt het omineuze woord: plagiaat!

Ik heb nooit veel belangstelling gehad voor de détails van geruchtmakende plagiaatzaken. Waar het op aankomt is voornamelijk of men met de grondstof in loggen of luchtigen zin iets heeft weten te doen, of men ze wist op te lossen in zijn eigen arbeid, of rnen iets meeslepends of schoons tot stand heeft gebracht gelijk Shakespeare deed of Gorter of Verwey. Steeds zijn sommige nijdassige heren er op uit hun ontoereikendheid te camoufleren door anderen van oneerbare trafieken te beschuldigen. Zo deed de overschatte Paap die in zijn schandaal-roman Vincent Haman ons de weinig originele letterbezigheden hier te lande vermakelijk voorstelt, wij zien den enen letterheld ‘Homerus vlooien’, en de ander is aan 't na-navertellen wat de ander heeft voor-naverteld. Op Kloos' (Moree's) tekort aan originaliteit legt Paap voortdurend den nadruk, tot vervelens toe heet het dat hij ‘Engelse beeldjes’ heeft ontvreemd, welnu, juist bij Kloos gaat dit spelletje niet op, men kan den man ternauwernood enige vreemde beïnvloeding aanwrijven. Maar Paap was 'n groot Multatuliaan en nòg geldt Multatuli voor de persoonlijkheid, de oorspronkelijkheid bij uitstek. Maar wat zijn dezes laatsten Ideeën anders dan, zoals wijlen Prinsen zeide, de vergaarbak van wat 1750-1850 aan Europees denken had opgeleverd? Maar nieuw echter was de toon, de vorm (deze niet in louter formalistischen zin op te vatten).

Men onderscheide tussen innerlijken invloed en uiterlijken. De innerlijk verwerkte invloed is 'n genade, ze doet het zaad dat in ons sluimerde, groeien. Gelijk Gide zegt: l'influence ne crée rien, elle éveille. De uiterlijke invloed is aanwijsbaarder, men neemt de ruwe stof over of de omraming. Hier geschiedt 't dat de superieure de vorm van den mindere adopteert, zo deed Hugo bij Eugène Sue. Citeren we Thibaudet: Toute imitation féconde est une imitation superficielle, l'imitation d'une

forme, d'un dehors, où l'invention met un dedans. Zo past Proust b.v. de bekende truc van misverstand toe (twee personen menen over 't zelfde te spreken en hebben 't over iets anders), dat bij Molière onweerstaanbaar komiek aandoet en in onze Warenar evenzeer als bij Scholem Aleichem en vele anderen voorkomt; maar de manier waarop Proust het maniertje (want iets beters is 't niet) aanwendt, geeft zijn Charlus verrassend relief. Maar wie weet of wie kan 't wat schelen, of dusdanige situaties zich voor 't eerst (?) bij Plautus voordoen? Nog hachelijker is het iemand te beschuldigen van terminologieën-ontvreemding: de auctor principalis is nimmer na te gaan en bovendien bestaat het spel der filosofen voor 'n groot deel er uit om voor oude begrippen nieuwe namen te bedenken of 'n bekende naam in 'n speciale richting te differentiëren zodat het den verbluften lezer voorkomt, dat er 'n nieuw begrip is ontdekt. Er zijn schrijvende tijdgenoten die Freud of m.m. Proust en Joyce ternauwernood kennen en desondanks van hun arbeid onbewust profiteren. Maar ook die vernieuwers en initiatiefnemers dankten oneindig veel aan minder bekenden en somtijds vergetenen. Geen Joyce echter roept: ‘Houdt den dief’ omdat hij de betrekkelijkheid van het oorspronkelijke en de beperktheid van de variaties op het thema: honger en liefde onderkent, hij die als Proust zich verwaardigde met zorg andere auteurs te imiteren, te pasticheren. Bij 'n detectiveroman is de intrigue meestal alles en nu onlangs bij 'n dergelijke publicatie een onrechtmatige daad was geschied in de zin van strafbaar plagiaat, was dat meer 'n zaak voor de justitie, dan voor de eigenlijk gezegde letterkunde, voor welke intrigue e.d. louter bijkomstigheid is. Wat b.v. te denken van de Lorelei, van Heine, die ongetwijfeld minder mooi is dan de Lore Lay van Brentano, op welke prachtige ballade ze stellig is geïnspireerd. ‘Plagiaat?’ Mijnentwege. Men bedenke echter, hoeveel weer Brentano aan de toon der Middeleeuwse liederen dankt en hoe Heine aan de figuur haar blijvende gestalte heeft gegeven.

Ieder dichter weet dat de liefde 'n oude geschiedenis is, die we ieder weer op eigen manier plagiëren, ieder denker is zich bewust dat aan de oude gedachten geen nieuwe meer zijn toe te voegen, maar het is zijn roeping zich te laten beïnvloeden door zijn voorgangers, zij wekken in zijn hart en hersens sluimerende schatten en hij geeft ze vorm en, krachtens zijn eigen inborst, waardij. Er is echter een vorm van plagiaat waarvoor geen vergeving bestaat: een ander dan zich zelf te willen zijn, zich als de gaai van La Fontaine met de pluimen van de pauw te tooien, achter het woordgezwatel van 'n ander eigen leegte te verbergen.

De nuttelоosheid der argumenten

Verleden jaar verscheen 'n boek: Der Jud ist schuld, (met 'n nauw speurbaar vraagteken), waarin anti-Joden hun betichtingen uitten, Joden hun zaak verdedigden, filosemieten trachtten te overtuigen. Vanzelf klonk de verdediging zwak. Daar is geen niemandsland waar Jood en vijand op één bodem kunnen onderhandelen. In Frankrijk houden enkele boeven vol, dat Dreyfus tòch schuldig was en Hitler in 'Mein Kampf' schrijft naar aanleiding van De Wijzen van Zion, die heel de ontwikkelde wereld voor 'n falsificatie houdt:, 'sie sollen auf einer Fälschung beruhen, stöhnt immer wieder die Frankfurter Zeitung in die Welt hinaus, der beste Beweis dass sie echt sind.' Als 'n bewijs in het Derde Rijk zo gauw geleverd is, helpt 't niet of de Joodse verdediging zijn keel hees schreeuwt, want we moeten onze organen fris houden voor Palestina, dat niet slechts 'n ideaal, maar 'n harde noodzaak wordt. Maar ook over 't Zionisme sist Hitler zijn mening: de Joden willen niet naar Zion: 'sie wünschen nur eine mit eigenen Hoheitsrechten ausgestattete, dem Zugriff anderer Staaten entzogene Organisationszentrale ihrer internationalen Weltbegaunerei: einen Zufluchtsort überführter Lumpen und eine Hochschule werdender Gauner.' En Haman weet, hoe bekrompener de gedachte, hoe gauwer ze bij 't volk erin gaat, 't volk wil 't eenvoudige, niet half zo en half zo, maar 't positieve. Nu is de waarheid nimmer eenvoudig, doch zeer gecompliceerd. De Jodenhaat is 'n gevoel, dat bij velen onverdelgbaar tiert. In 'n aangrijpend gedicht uit de Franse Middeleeuwen lezen we, hoe Joden verbrand worden, en hoe de Dominicanen Isaac Cohen 'n kans willen geven door den doop, hoe deze weigert:

> Il y eut un kadosch[17] qui fut conduit avant;
> on lui fit petit feu, qu'on allait avivant.

En het eindigt:

> Dieu vengeur, Dieu jaloux, venge nous des félons!
> D'attendre ta vengeance le jour nous semble long.

Wij in onze dagen vragen niet meer naar wraak, maar simpel 'n stuk grond waar we in vrede kunnen leven. In Duitsland vonden op even laffe gronden dergelijke massacres plaats. In Des Knaben Wunderhorn, die prachtige verzameling oude liederen, vinden we 'n gedicht: Die Juden in Passau. De Joden zouden van 'n Christen de H. Hostie gekocht hebben!

> Die Juden liessen's zum Tempel
> Bald tragen auf den Altar,

Ein Messer sie auszogen
Und stachen grimmig drein...

Dem Bischof ging zu Herzen
Solch lästerliche Tat,
Darauf ohn' alles Scherzen
Er nach ihnen greifen lässt.

Da haben sie bekennet,
Dass sie das Sakrament
Gestochen und gebrennet
Und in drei Städt' gesend't.

Ze *bekenden* dus iets, gedwongen door pijnigingen, wat ze onmogelijk gedaan konden hebben. Sommigen bekeren zich, en worden tot 't zwaard begenadigd, de anderen verbrand. Het is niet vreemd, dat juist de Romantiek dit oude lied opscharrelde, want 't antisemitisme met zijn ostentatieve onredelijkheid is 'n romantisch gevoel, zoals het hele nationalisme 'n late reactie is tegen den godsdienst van de Rede der Franse Revolutie. Dat de Romantiek den Jood ook wel anders wilde zien, bewijst het lied van de mooie Jodin: Ihr Haar war schön geflochten. Haar minnaar, 'n klerk, wil haar huwen, maar dan moet ze zich laten dopen, doch:

Eh' ich mich lasse taufen,
Lieber will ich mich versaufen
Ins tiefe, tiefe Meer...

Gut' Nacht, mein Vater und Mutter,
Wie auch mein stolzer Bruder,
Ihr seht mich nimmermehr.

(Wunderhorn)

Maar ook deze Stolz zal Hitler c.s. ten kwade duiden. Het is, gelijk 'n redacteur hier gezegd heeft: eerst is er het gevoel, en wijl men er mee verlegen zit, moet dat gevoel met alle geweld met argumenten omkleed. De Jodenhaat is niet sterker geworden dan in de Middeleeuwen; men betichtte vroeger ons van 't doorsteken van 't Sacrament en thans van modernere misdaden; nu echter heeft de Jodenhaat weer rechtsgeldigheid gekregen in Duitsland.

Zo is 't eerste deel van 't in den aanhef genoemde boek 'n uitvoerige argumentatie tegen 't Jodendom, vaak op tegenstrijdige gronden. Wijl het voor beter publiek is bestemd als Hitler's geschrift,

wordt de zaak niet zo vereenvoudigd. De een haat 't conservatisme in de Joden, de andere 't Bolsjewisme. Want ieder antisemiet vindt iets van z'n gading bij ons veelzijdig volk. Het is overbodig de auteurs bij name te noemen; mij bekruipt telkens weerzin als ik ze moet citeren, maar ook zij zijn misleide schepselen Gods, 't ligt in hun natuur helaas, als bij 'n kat, die men altijd aardig heeft gevonden tot ze uw lievelingsvogeltje oppeuzelt. Wat 't ideaal der Franse Revolutie was, de rechten van den mens, daarop steunend dat 'alles was Menschenantlitz' draagt, gelijk is voor God, noemen zij 'ein Traum und nicht einmal ein schöner.' En Hitler schimpt als 'n neger advocaat wordt, dat 't 'eine Versündigung am Willen des ewigen Schöpfers ist... wenn Minionen Angehörige der höchsten Kulturrasse in volkommen unwürdigen Stellungen verbleiben müssen, während man eiven geborenen Halfaffen, Hottentotten und Zulukaffern zu geistigen Berufen hinaufdressiert.' Het is een Umwertung aller Werte die in Duitsland plaatsgrijpt: wat de humanist goed noemt, heet daar nu slecht. Daarbij zijn de heren 't oneens of men de Joden weer moet kerstenen, braden of in anderen zin uitroeien of in Ghetti sluiten. Het zijn niet zulke gebrekkige denkers als Hitler, maar die is weer beter organisator.

Een werkelijk geleerde uit dit boek betoogt, dat er geen minderwaardige rassen zijn. Zo is het. 'n Enkel ogenblik mag 'n overheersende stroming de mening over 'n volk ongunstig beïnvloeden, zoals thans met de mening over't Duitse volk gebeurt, misschien zijn die bijzondere eigenschappen, die aparte volksziel, slechts te danken aan ons beperkt inzicht. Men kan aan allerlei locale haatgevoelens, waar 't ene dorp 't andere allerlei kwade eigenschappen toedicht, alles in 't klein waarnemen: het dialect verandert bijna met elke kilometer. Maar alle menselijke deugden en gebreken kan men aan 't Joodse volk demonstreren, al zijn door de omstandigheden, den godsdienst en de vervolging allerlei graduele verschillen te bespeuren met de Christenen, op 't stuk van familiezin b.v. Zo heeft 't geen zin de motieven onzer vijanden te critiseren, noch de vaak krampachtige afweer van Joodsen huize onder de loupe te nemen, want ieder Jood meent in zich het Jodendom bij uitstek te vinden en generaliseert dan. Sedert Hitler is in Duitsland de waarheid weer 's veranderd: men spreekt van Duitse waarheid. Maar wijl het Jodendom allerlei stammen, allerlei individuen, in kaftan en toga, grote, kleine, dikke, dunne, blonde, zwarte, mitsgaders kale en grijze omvat, kan Wassermann op grond van de 'uitverkorenheid' tot de overeenkomst van Joden en Duitsers besluiten, waartoe Heine weer uit hun *moraal* komt. Willy Haas trekt 'n parallel tussen Pruisische adel en de Joodse orthodoxie. Om beider zin voor 't rationalisme vindt

James Darmesteter dat de Fransen met de Joden verwant zijn. Maar in deze armzalige verzameling van haat en nijd ontbreken deze mannen, die 't goede wilden. Bij de verdedigers is allereerst Feuchtwanger, die Joden en Chinezen de meest literaire volken van de wereld vindt ten opzichte van de andere meer technisch-materialistische volkeren; wij moeten, volgens hem, de verzoening bewerkstelligen tussen het blanke en de gekleurde rassen, opdat er geen bloed vloeie bij 'n eventuele botsing. Prof. Elbogen zegt 'n waar woord: An uns Juden werden seltsame Ansprüche gestellt, wir sollen alle volkommen sein. Niet-Joden als Graaf Coudenhove-Kalergi en Oskar Maria Graf spreken warm voor ons volk, en de laatste haalt 'n spreekwoord aan: In Bayern sind selbst die Juden dumm. Zo iets is daarom aardig, wijl hieruit volgt dat de Joden in elk land de fouten van hun gastheer hebben, maar dat de Joden elders zo bijzonder intelligent zouden zijn, is 'n boos praatje, dat Hitler met succes gebruikt. Der Jude war viel zu klug, sist hij telkens. Wij hebben onze domoren als de anderen; wij hebben er recht op, vooral nu de intelligentie door de algemene verschuiving van geestelijke waarden, en door haar overproductie, enigermate in slechten reuk is komen te staan. Men kan omtrent aanleg uit geen statistiek iets bewijzen; zodra de antisemieten domheid gaan verachten, dàn heten we dom. Maar zo ver zijn helaas de antisemieten niet, zij houden de domheid nog voor iets hoogs, iets ‘volkdommelijks’.

Deze domme volksheid laait 't felst op na de misère. De Dreyfus-affaire kwam even lange tijd na de nederlaag van '71, als de Hitlerexplosie na '18. De cultuur van den overwinnaar overstroomt die van den overwonnene. Wagner werd in Frankrijk precies zo verafgood tegen 't eind der eeuw, als onlangs de Franse kunst in Duitsland. Die Franse suprematie wordt door Hitler den Joden verweten: zij hebben 'n verbond gesloten met Frankrijk, den ‘Erbfeind’, de Afrikaanse negerstaat in Europa, zoals deze kanselier zich moppig uitdrukt, ze willen 't Duits wezen ontwrichten. Daarom hitsen de Joden ook de Katholieken tegen de Pruisische Protestanten op, hoewel 't woord ‘Lieber bayrisch sterben als preussisch weiterleben’, toch geen Joodse poëzie is. Maar, zegt Hitler, en hier krijgen we tevens 'n aanminnig staaltje van 's mans schrijfkunst: ‘Man erziehe das deutsche Volk schon von Jugend an mit jener ausschliesslichen Anerkennung der Rechte des eigenen Volkstums und verpeste nicht schon die Kinderherzen mit dem Fluche unserer ‘Objektivität’ auch in Dingen der Erhaltung des eigenen Ichs, so wird es sich in kurzer Zeit zeigen, dass ebenso wie in Irland, Polen oder Frankreich, auch in Deutschland der Katholik immer Deutscher sein wird.’ (Dus in Frankrijk en Ierland zijn de Katholieken ook Duitsers). Het

boek wemelt van stilistische curiosa, 't zou ook zeldzaam vervelend zijn, als niet wat ‘Blödsinn’, (volgens de auteur onmisbaar), of een of andere zotte beeldspraak ons niet uit den dut hield. Met zijn gebrek aan smaak lopen zijn kunstideeën hand in hand. De ‘verbolsjewreking’ der kunst is 't werk der Joden, en hij strijkt dadaïsme (de nihilistische spuit van den vernielingsdrang der wanhopige oorlogsjaren), over één kam met 't cubisme, dat juist 't tegenovergestelde beoogt: hoopvol bouwen na den oorlog. Onkundig in raken van kunst tot in 't absurde, bewonderaar van de wilhelminische ‘kunst’ van briesende rossen met heldhaftige ruiters spreekt hij zich zelf voortdurend tegen, b.v. als hij Wenen *de* bron der Duitse kunst noemt, terwijl hij tevoren aantoonde dat de Joden de Wener kunst in handen hebben. Van 'n rijkskanselier, al wilde hij eens schilder worden, verwachten we geen kennis in deze, al had Bismarck'n behoorlijker hand van stileren. Ja, wat kan men wel verwachten van dèzen kanselier?

En wat helpen citaten? Van 'n groter Mens, uit Goethe, kan men nationalistische en internationale woorden halen, zowel ten nadele der Joden putten als ten voordele. Terecht zegt de trotse Stefan George, een der weinigen, die in Duitsland niet de Idee verrieden, voor Goebbels' walglijke vleierij zich ongevoelig toonde, geen gemene zaak wilde maken met de bloedbevlekte meerderheid, op den dag dat Goethe werd herdacht:

des Volkes Räude bellt,
Die Festesmenge tummelt sich die gern
Sich schmückt den Grossen schmückend und ihn fragt,
Wie er als Schild fúr jede Sippe diene...

Duitsland mag niet meer 't Land van Goethe en Einstein heten, doch van Goethe (waarvan Nietzsche zei dat ‘er nur ehrliche Bewunderer unter Jüdinnen gehabt hat’) en Hitler. En er is niemand van 't geslacht Goethe die tegen dit verband uit humanistische, literaire overwegingen of enkel vanwege den goeden smaak protesteert.

Chagall

Het gezicht uit mijn raam op de uitgestrekte groenwitte velden met hier en daar een geteerde barak met sneeuwig dak, herinnert mij aan Witebsk, waar Marc Chagall zijn Joodse, schuwe en vrijmoedige jeugd doorbracht.

Chagall moest als zovelen eerst door een campagne onder de kunstsnobs tot aanzien komen. En wie vroeger om zijn bizarre voorstellingen lachten, redeneren nu: Werk, waar zoveel duiten voor worden gespendeerd en dat met den Carnegieprijs wordt bekroond, kan toch niet volslagen idioot zijn. Zulke meningen zijn niet bepaald van waarde. Er is laatst nog in een Joods blad, naar aanleiding van de auctie der z.g. ontaarde kunst, geschreven, dat Chagall's arbeid een 'Nachtkunst' zou zijn. Men suggereerde, dat wij hier met de 'Nachtseiten des Lebens' te doen hadden, waarbij men wordt verzocht te denken aan Hölderlin, waanzin en soortgelijke schone zaken. Welnu, bij dezen vitalen Oostjood is van waanzin geen sprake; er is wel de onbestemde vrees voor het onbekende achter de dingen, die in veel grote kunst aanwezig is. De auteur van het genoemd inlichtend artikel, alvorens een weinig Kabbala overhoop te halen, vergeleek Chagall nog met Goya en Jeroen Bosch, aldus nog verder van huis dwalend; immers, in Chagall hebben wij nu een van die zeldzame Joden, die den vuurdoop van assimilatie, onvruchtbaar geïntellectualiseer ongerept hebben doorstaan, Chagall wordt niet geteisterd door een neerslachtigen kijk op het leven, hij aanvaardt dat leven met zijn ellende, omdat het ook rijkdom is aan vorm en kleur; als een Joodse Pallieter (maar een echte, geen uit een boekje) verheugt hij zich over de kleine en grote vreugden van de natuur, maar mok vermeit hij zich in het bovennatuurlijke. Het is daarom, dat wij de pen op papier zetten en u den raad geven naar een film als Jidl mit dem Fidl te gaan, waarbij wij deze impulsieve lach-in-tranen-mentaliteit van Chagall nader komen dan met zwaarwichtige beschouwingen. Maar het beste is Chagall zelf te gaan zien, waartoe de Amsterdammers een unieke gelegenheid hebben in het Stedelijk Museum. Maar als wij toch een Baedeker wensen, om ons in die mysterieus lijkende wereld te vergezellen, dan is daar dat kostelijke boek 'Ma Vie' (Stock, Paris), versierd met grappige tekeningetjes, door Chagall's vrouw Bella (wier lof en schoonheid als verloofde en bruid in zijn verhevenste doeken is bezongen) uit haar mans Russisch op komische en niet altoos even grammaticaal precieze, maar daardoor juist verrassende manier, in het

Frans vertaald.

In het Stedelijk Museum treft ons al dadelijk een der werhen uit zijn Précubistischen tijd. Een kleurige boerin met de schelle, primaire kleuren van het Russische volk, zij is zwanger en evenals bij drachtige dieren schildert Chagall de vrucht soms teder, soms grappig in den schoot. Hier heeft het dubbele zin: de vrouw denkt aan haar toekomstigen zoon, wat hij zal worden, hoe hij volwassen tussen het vee zal stappen en ontroerd zal wezen om de natuur. Ook het simultane is aanwezig, want haar gelaat 'en face' verloopt in het profiel van een man met knevel, wellicht van den man, die haar bevrucht heeft: de vruchtbaarheid is een der wonderen, die Chagall vertrouwd blijven vervullen. Gij noemt dit literair? Chagall vindt het best. Met de dieren, paarden, bokken, pluimvee en het vredig bedrijf der koeien is hij vertrouwd als met de bloemen, hij wordt zelf koe en haan, hij bezit de bijzondere eigenschap, die ik enkel bij Joden en sommige dichters heb gevonden, naïeve en primitieve voelers: zich met het beest te vereenzelvigen, de angst van het bedreigde dier, dat ter slachtbank wordt geleid, is als de angst van den opgejaagden Jood. Chagall's grootvader beminde zijn koeien zozeer, dat hij ze als vrienden aansprak en hun verontschuldiging vroeg als hij ze slachten moest. In Witebsk had de kleine Marc een gelukkige en zelfs argeloze jeugd, maar zijn vader was een arm 'hagodemannetje',18 simpel en toegewijd knecht in een haringpakkerij, hij glinsterde altijd van de pekel en nam met vriezende handen den haring uit de ton, terwijl hij liefelijk lachte en zijn dikke patroon loom toekeek. Bij het Sjabbes-19eten vloog het lekkerst stuk vlees van vaders bord naar dat van moeder en vice versa ontelbare malen heen en weer. Maar lees dan toch 'Ma Vie', als ge hem ontraadselen wilt! Het is een toelichting, hoe zijn werken zijn ontstaan, boek en kunst zijn een voortdurende lofzang op het Joods familieleven en op Bella, in alle stadia van jong meiske tot moeder. De hulpeloze glimlach van het glinsterende vadertje verdween pas, als hij na het Sjabbeseten in slaap viel en dan zuchtte de moeder; zij wilde zo graag wat praten en op haar verzoek zetten de kinderen het lied in van de Rebbe20.

In het Museum is een vioolspeler, die met maangroen extatisch lachend gezicht boven op een huis speelt. Maar dat is een oom van Chagall, die heel vreemdsoortig speelde en daarvoor boven op het dak ging zitten; wij horen zijn curieuze melodieën! Er waren tantes, die als gevleugelde engelen met hun korven over de markt vlogen, zodat de mensen zich afvroegen: 'Wie vliegt daar toch?' Daarom vliegen zoveel figuren boven Chagall's straten door zijn luchten. De dieren echter vliegen niet, het vliegen der Joden en der wetsrollen beduidt ook het zich

verheffen boven de dompe gevangenis van het Ghetto.

De oude Jood, die met z'n waren op den rug boven de koepelkerk zweeft, is van andere symboliek, overal aanwezig, overal in beweging en zelfs tot vlucht gedwongen. Het woord Luftmensch krijgt bij Chagall een nieuw accent, hij vliegt Bella's kamer binnen als zij droomt, hij vliegt vrolijk met haar, van aardse zwaartekracht ontheven, boven de speelgoedkleine stad, Joodse engeltjes brengen boodschappen en het is vreemd, dat Rubens' dikke engeltjes minder aanstoot geven dan de gekaftande van Chagall. Om schilder te worden ging de Jood een bittere lijdensweg. Als zijn moeder bij een schilder naar lessen in het vak informeert, wimpelt deze hooghartig af: Niks voor jullie soort, er valt niks te mazzelen. Hij komt pas los in Parijs, waar men hem apprecieert, in Berlijn wordt zijn werk tentoongesteld, gedurende den oorlog wordt het de grondslag van het expressionisme; om de Russische kleur, de Joods-Russische folklore wordt dan niet langer gegrinnikt, maar zijn nieuwe werk wordt zachter, zijn tedere bloemen verrukken; maar zijn groene en steenrode gezichten, zijn violette, melkblauwe en zwartblauwe luchten met groen fonkelende starren, zijn vaak op lakens en stukken hemd geschilderd! Want bemiddeld was de schepper dezer nieuwe kunst vooral niet. Desondanks is hij niet zonder zelfrespect, en bij hem bekoort, wat bij een ander hindert.

Hij bewondert zich zelf, zijn kind Idotschka, zijn vrouw, zijn hele misjpacha[21], zijn dorp van herkomst. Soms krijgt hij de kous op den kop, als een lakei hem met den neus omhoog zijn werk teruggeeft met de woorden: ‘Wij hebben “den besten colorist van onze eeuw” niet nodig.’ De oorlog drijft hem naar Rusland terug, waar hij zijn rabbijnen, Joden en Jodinnen schildert, met Hebreeuwse teksten erbij; de oorlog drijft Rusland naar de pogroms en het bolsjewisme. Chagall, door de fusillades, ondanks zich zelf, gelokt, gaat kijken; hij is geen held en komt er voor uit; vier gewapende schurken treden op hem toe: “‘Juif ou non?” Un instant j'hésite. Il fait sombre. Mes poches sont vides, mes doigts tendres, mes jambes faibles et ils ont soif de sang. Ma mort sera inutile. Je voulais tant vivre. “En bien va-t-en!” s'écrient-ils.’ Dan gaat hij revolutionnaire koeien schilderen (zo scharlaken mogelijk!), hij wordt directeur van een academie van schone kunsten, maar het is u niet onbekend, op welk een voet van conflict bolsjewisme en persoonlijke overtuiging staan, sinds ook André Gide van Rusland en het communisme is teruggekomen (met een kleine variant: Ein guter Gide kann auch charote haben![22]). Chagall wist zijn overtuiging niet met de vuist op tafel kracht bij te zetten, hij verzucht tot God: ‘Soit, tu m'as donné du talent, du moins on le dit. Mais pourquoi ne m'as tu pas donné une figure imposante pour qu'on me

craigne et me respecte? Si j'étais par exemple, corpulent, de taille majestueuse, etc...' wat zouden ze bang voor me zijn! Hij werkt aan het Jiddisch theater, maar pas later in Erets[23] wordt het juist profijt van zijn decoratieve vernieuwingen getrokken; in de ideologisch verpeste atmosfeer van U.S.S.R. blijven Joodse tendenties illusoir; maar hoeveel gevoel heeft Chagall niet voor die onmenselijke ellende daar, met hoeveel liefde geeft hij tekenles aan al die arme, in pogrom en oorlog ouderloos geworden zwervertjes daar in hongerend Rusland. Hij staat niet critiekloos tegenover het door hem geadoreerde Jodendom, hij spaart zijn wonderrabbijnen zijn ironie niet. Ironie is het woord. Hij schildert hoofden, die van den romp losvliegen en wie kan daarover ontsticht zijn, nu vooral in Oostelijke richting de hoofden zo los op den romp zitten, en wie is in onze dagen het hoofd niet wel ereis kwijt? Maar men neemt den Jood z'n soms surreële visie kwalijk, niet omdat deze surreëel is, maar omdat hij een Jood is. Zelfs te Parijs begon men een campagne tegen den indringer, toen hij de opdracht kreeg La Fontaine te verluchten, maar deze 'nationale' fabels zijn inderdaad bovennationaal en zo kon Chagall zich voortreffelijk van zijn taak kwijten op een manier, die evenzeer Perzisch, Chinees of Arabisch te noemen is en waarvoor zijn Joodse inborst hem bij uitstek geschikt maakte. Een knappe jongen die zeggen kan, waar dat Joodse hem nou precies in schuilt; ik heb te dezer plaatse al vaak genoeg betoogd, dat men niet met gemeenplaatsen als 'warmte' of 'geringe samenhang' moet opereren. Maar ik vrees onsamenhangend te worden: vliegen we dus op Chagall's wieken terug naar het Stedelijk Museum voor een laatste blik. Behalve een kind aan het raam, een zelfportret met Hebreeuwse letters, vinden wij hier het wonderlijke De Verloofden; hij verlustigt zich aan bloemen en er is geen, die zo de luchtige gratie van witte kant weet te schilderen om den hals van zijn geliefde. Wij zien ook langzaam en weemoedig de veranderingen in zijn vrouws gelaat zich voltrekken. Er is een portret uit de laatste jaren, waaruit wij eerst tot een traditioneler visie zouden besluiten, indien daar niet de dichterlijke ruiker was en wij niet een op een wolk zwevende figuur ontwaarden achter haar edel gelaat, dat een smartelijken trek vertoont. Het jaartal, er nadrukkelijk op aangebracht, is misschien niet zonder betekenis voor dien smartelijken trek: 1935; doch laten wij neutraal blijven.

Religieuze beperkingen waren in de diaspora niet gunstig voor een eigen Joodse uitdrukkingswijze: wat, voor de emancipatie zich voltrok, aan beeldende kunst onzerzijds is gewrocht, is vrijwel altoos navolging, hoe verdienstelijk dan ook vaak, der anderen geweest. Pas het impressionisme stelde de Joden in de gelegenheid zich te geven;

misschien correspondeerde hier het Joods-relativistische met het gezichtspunt der impressionisten: de atmosferische werking van regen, zon en nevel werd gewichtiger dan het fotografische beeld zelf; Joodse schilders ontwaarden de schoonheid in het lelijk-gehetene; hun werk was, vooral waar het zich op Joodse onderwerpen betrok, niet vrij van sentimentaliteit; trouwens, zelden slechts kozen zij zulke onderwerpen, daar zij, met hun rotsvast geloof in den uiteindelijken vooruitgang der 'beschaving', de Joodse uitzonderingspositie hier en daar als iets beschouwden dat verdwijnen ging (indien zij al over zulke dingen nadachten). Sindsdien is veel veranderd. Een tijd geleden exposeerde hier een jong schilder uit Palestina enkele zeer frappante, krachtige werken van een bijna woeste, primitieve kleur; zij vonden bij het publiek nòch bij de critiek, die niet ingelicht was hoe zij bij Aroch kijken moest, die aandacht, die zij in hun zuiveren eenvoud verdienden. Den knappen schilder over Joodse kunst vragend, kreeg ik het paradoxaal klinkend antwoord: 'De Palestijnse kunst wordt in Parijs gemaakt.' En inderdaad, wat in Parijs door Joden uit Oost en Zuid geschapen werd, is een hergeboorte geweest, allereerst van de Europese, maar in het bijzonder van de Joodse kunst.

De 'schilderachtige' kijk is door het wezenlijk 'schilderlijke' vervangen.

Chagall, Soutine en hun geestverwanten zijn in het museum te Tel-Aviv nòg beter vertegenwoordigd dan in Holland. En dat is goed.

Waar op onzen eigen bodem onbezwaard eens onze kinderen zullen opgroeien, naïef en onschuldig lachend als in Chagall's meest paradijzelijke taferelen, spelend met de dieren, bevriend met de natuur, die hun geen vrees meer inboezemt, in dat Joodse land kunnen oog en ziel geoefend worden om in Chagall, den groten schilder weliswaar uit een overgangsperiode, een der grondleggers van een werkelijke nieuwe Joodse cultuur te leren zien.

Verantwoording

Sonnet, Helikon 1932, p. 10.
Mirjam, De Nieuwe Gids 1933 II, p. 267. Herdrukt in de novellenbundel: Het vochtige park (p. 20). A.A.M. Stols, Maastricht (1935).
Hoe het gaat, De Nieuwe Gids 1934 II, p. 406. Opgenomen in: Het vochtige park (p. 38). A.A.M. Stols, Maastricht (1935).
De aarzelende, Nederland 1937 II, p. 906.
Peter, uit: Het zotte vleesch (p. 5-11). Roman van 't Limburgsche volk door David Jozua de Castro. Geïllustreerd door J. Rummens. N.V. Gebr. Graauw's Uitgevers-Maatschappij, Amsterdam 1925.
Hyena's op 't lijk, uit: Onbewoonbare wereld (p. 219-225). A.G. Schoonderbeek, Laren N.H. (1937).
De bode geest, uit: Schipbreuk te Luik (p. 23-29). A.G. Schoonderbeek, Laren N.H. (1938).
Herfst, uit: Met de stroom mee (p. 109-114). C. Hafkamp, Amsterdam 1946. (Posthuum verschenen, met een Voorwoord door Roelfien van Blokhuysen).
Het café - De ochtend, fragmenten uit de roman: Taboe, die in manuscript is bewaard.
Oude wijn in nieuwe zakken, Den Gulden Winckel, Juli-Aug. 1940, p. 11.
De nuttelоosheid der argumenten, De Joodsche Wachter, 1 Sept. 1933, p. 180.
Chagall, De Joodsche Wachter, 16 Febr. 1940, p. 43.

Noten

1 Van het gezin Hiegentlich is slechts de dochter behouden gebleven. De vader en de twee oudste zoons werden naar Polen gevoerd en de jongste zoon, Joseph, die in de oorlog naar Frankrijk was gevlucht, is eveneens het slachtoffer van de Duitse Jodenvervolging geworden.

2 Voor mijn studie van de Joodse elementen in verband met Hiegentlich's leven en werk heb ik zeer veel te danken aan Dr J. Meijer, Bibliothecaris van het Portugees-Israëlietisch Seminarium te Amsterdam, aan wie ik hiervoor gaarne mijn oprechte dank betuig.

3 De titel luidde: ‘Het aandeel der Joden in de Nederlandse Letterkunde’. Deze studie was bestemd voor het geprojecteerde tweede deel van: Dr Hk Brugmans en Drs A. Frank, ‘Geschiedenis der Joden in Nederland’, doch de copie voor deel II is door de oorlog vóór het verschijnen ten dele vernietigd.

4 Voor de bibliografie van Hiegentlich's literaire werken, artikelen en boekbesprekingen verwijs ik naar mijn artikel in: Maandblad voor de geschiedenis der Joden in Nederland, Jrg. I - 5708 (1948), afl. IX, p. 272.

5 Aan Mej. van Blokhuysen dank ik zeer veel inlichtingen op verschillend gebied, waarvoor ik haar gaarne, ook op deze plaats, mijn hartelijke dank betuig.

6 Joodse godsdienstschool (term, gebruikelijk in het provinciale Jodendom van vóór de oorlog).

7 Rituele inkt.

8 Voorlezer (voorzanger) die ook het godsdienstonderricht geeft.

9 Lofzegging.

10 Boze geest.

11 Symbolische term voor de aartsvijand van Israël. Zie Exodus XVII.

12 Varkensvlees.

13 Staatsiekleed, lang overkleed.

14 Synagoge.

15 ‘Nom de diable’.

16 Aldus heet de duivel in het Middeleeuwse spel: Mariken van Nieumeghen.

17 Een heilig man, geloofsgetuige.

18 Een eenvoudig mannetje.

19 Sabbath.

20Rabbijn.
21Familie.
22Oorspr.: ‘Ein guter Jude... etc.’ - Hebr. charote: berouw.
23Israël.